

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

AMENTA MAGICA

GRAECA LATINA.

COLLEGIT DISPOSUIT EDIDIT

RICARDUS HEIM.

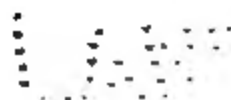
TIO EX SUPPLEMENTO UNDEVICESIMO ANNALIUM PHILOLOGICORUM
NEORSUM EXPRESSA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCXCII.

PAGINARUM NUMERI SUNT SUPPLEMENTI UNDEVICESIMI ANNALIUM PHILOLOGICORUM

62036

LIPSIÆ: TYPIS B. G. TEUBNERI.

MAA 3MA

H14.6
1892

De usu incantamentorum.

Omnes populi non solum antiquitatis, sed etiam nostrae aetatis, etiamsi religionis formam puriorem prae se ferunt, tamen semper multa instituta et praecepta priscarum opinionum retinuerunt. Atque etiam facile demonstrari potest, quo eruditior et humanior sit altera pars uniuscuiusque populi, eo firmioribus vinculis superstitionis atque δεισιδαιμονίας alteram rudium indoctorumque devinciri. Multo magis hoc cadit in homines antiquorum temporum, cum religio et superstitio in unum confluerint; qui magiam cum multis mysticis experimentis semper efficacem esse putaverunt. Nemo enim a malo praesenti liberari, bona servare, morbum expellere, inimicum opprimere nolebat; agricolam cura bestiarum et agrorum tenebat. Ita illis temporibus eodem modo, quo nostris, plurimi usus superstitiosi spectant ad res domesticas, ad partum, morbum, mortem. *Der Aberglaube bildet gewissermassen, ut ait Grimm¹⁾, eine Religion für den ganzen niedern Hausbedarf.*

Inter has magicas disciplinas et artes primum certe locum obtinent ἐπωδαὶ vel incantamenta, quorum auctoritas et potestas non parva existimabatur.

*Stellis atque herbis vis est, sed maxima verbis,
tantum verba valent, quantum mens sentiat illa.*

Crebro mira vis verbi magici commemoratur, velut a Lucano VI 685.

*tunc vox Lethacos cunctis pollentior herbis
excantare deos . . . .*

cf. VI 452 sq., 527 sq.

Vox iis non sonus vacuus erat, sed magna erat vis²⁾ in ea, dictaque pondus habent (Ov. fast. I 182). Ex hac sententia verisimile est praeceptum Pythagoricorum, ~~quae~~ ^{quae} aeque ac Platonici philosophi verbo magnam potestatem tribuerunt, μετὰ φωνῆς εὐχεσθαι, clara voce orare exortum esse (Clem. Alex. Strom. IV 171 p. 416 D). Atque Rohde 'Psyche' p. 61 demonstrat formulas precandi iurandi incantandi ex eodem fonte fluxisse.

1) 'Deutsche Mythologie' II⁴ p. 926.

2) Cf. Orig. c. Cels. I 23. Οὕτως οὐ τὰ σημαινόμενα [sc. ἐν ταῖς ἐπωδαῖς] κατὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τῶν φωνῶν ποιότητες καὶ ιδιότητες ἔχουσι τι δυνατόν ἐν αὐταῖς πρὸς τὰδε τινὰ ἢ τὰδε, cf. Plin. nat. hist. XXVIII 10 et Orig. tom. II p. 444 (ed. de la Rue).

Specie verborum saepe et difficulter disiungi possunt verba, cum vocabula 'precatio' et 'praecantatio', ut scribendi ratio est, simillima sint atque a librario facile confundi possint. Etiam Plinius (nat. hist. XXVIII 10) duo genera, preces et incantationes, permutavit; primum agit de vi magica carminum, deinde uno tenore pergit de precibus in sacrificiis adhibitis: *Ex homine remedium primum maximae quaestionis et semper incertae est, valeantne aliquid verba et incantamenta carminum . . . . in universum vero omnibus horis credit vita nec sentit. quippe victimas caedi sine precatione non videtur referre aut deos rite consuli; praeterea alia sunt verba impetritis, alia depulsoris, alia commendationis, videmusque certis precationibus obsecrasse summos magistratus* eqs. Ex his Plinii verbis paene concludi potest, precationem et praecantationem plane idem esse. Itaque codices interdum dissentiunt, veluti Plin. XXXVII 165. *Magorum impudentiae vel manifestissimum in hac quoque exemplum est, quoniam admixta herba heliotropio quibusdam additis precationibus* (v. l. praecantationibus) *gerentem conspici nequeunt*; cf. Plin. XXV 49, XXVIII 42, XXXVII 124 de amethysto amuleto adhibendo *precatione addita*, XXVIII 42 et Garg. Mart. de cura boum § 19 *menti precante*, ut Schuch editor scripsit. Postea in extremis litterarum latinarum temporibus et medio aevo 'precatio' plane vim praecantandi verbi accepit, cf. precationes Terrae matris et omnium herbarum a Riesio editae (Anthol. lat. I p. 18 sq.) et a Baehrensio (poet. lat. min. I p. 138 sq.), infra p. 503 sq.

Alio quoque modo et specie quidem religionis cultum et superstitionem, a qua magia artificiosa in oriente orta secernenda est, cohaerere negari non potest; ut sacerdos postulat, ut δόγματα religiosa credantur, ita superstitiosi laboriosis valetudinem non pollicentur, nisi illi fidem habeant medicamentis mysticis; cf. Marc. XXIX 3. *Est autem vitium periculosissimum ileos et hoc ideo inter praecipua remedia refertur; quam ob rem cum magna fiducia hoc genus vitii hoc medicamine sanandum adgredi debemus.* Item Alex. Trall. II p. 377 ed. Puschmann dilucide dicit, remedia mirabilia nihil prodesse sine fide firma: Ἀλλὰ παρακαλῶ ὑμᾶς μὴ πρὸς τοὺς τυχόντας ἐμφαίνειν τὰ τοιαῦτα, πρὸς δὲ τοὺς φιλαρέτους καὶ τὰ τοιαῦτα δυναμένους φυλάττειν, ὅθεν καὶ ὁ θειότατος ἰδὼν Ἰπποκράτης (IV 642 L.) παρακελεύεται λέγων· 'τὰ δὲ ἱερὰ ἔόντα πρήγματα ἱεροῖσιν ἀνθρώποισι δείκνυται, βεβήλοισι δὲ οὐ θέμις.' Apud Lucianum (Philops. 10 p. 38 R.) Dinomachus, qui sententias superstitiosas vanasque defendit, etiam eo procedit, ut amicis persuadere velit, eum qui non ἐπωδαῖς confidat, non credere deos esse, et Tychiadi, adversario sententiae, obicit: κύ μοι δοκεῖς τὰ τοιαῦτα λέγων οὐδὲ θεοὺς εἶναι πιστεύειν, εἴ γε μὴ οἶει τὰς ἰάσεις οἷόν τε εἶναι ὑπὸ ἱερῶν ὀνομάτων γίνεσθαι. Et recte de hac re dicit Welcker l. l.: Sie (sc. die Volksarznei der ἐπωδῆ) zeigt im Grossen so sehr als irgend eine andre die ärztliche Wirksamkeit des Glaubens und Vertrauens und fasslicher als andre,

weil Allen ein dunkles Gefühl sagt, dass Wort und Stimme zwischen der Natur und dem Geisterreich, erforschlichen und unerforschlichen, unendlichen Kräften, selbst geheimnissvoll und wunderbar getheilt und wie auf der Grenze stehn.

Incantamenta permulta per longum tempus saeculorum perdita aut corrupta sunt, ut hodie male, quid contineant vel significant illa, cognosci possit. Partim scriptores antiqui consilio studioque talia carmina in libris omiserunt, veluti Plin. n. h. XVII 267. . . . *cum averti carmine grandines credant plerique, cuius verba inserere non equidem serio ausim*; et XXVIII 29 *carmina quidem exstant contra grandines contraque morborum genera contraque ambusta, quaedam etiam experta, sed prodendo obstat ingens verecundia in tanta animorum varietate*. Quamquam idem aliis locis magno gaudio vanas superstitionis res diligentissime conguessit atque etiam nonnullis locis praecantationes nobis tradidit, eo magis dolendum est, quod hic sine ulla causa carmina, antiquae religionis vulgaris monumenta, praetermisit. Contra Alexander Trallianus, prudens medicus, et alia remedia affert nec mirabilia vel φουικά congerere repudiat, ut homines creduli ita morbos malaque expellere possint; cf. II p. 319 m. a. Sed Geoponicorum epitomator postquam nonnulla absurda superstitiosa attulit (I 14, 11), excusatur se: ταῦτα μὲν εἴρηται τοῖς ἀρχαίοις· ἐγὼ δὲ ἔνια τῶν εἰρημένων ἀπρεπῇ λίαν ἡγοῦμαι καὶ φευκτά, καὶ πᾶσι παραινῶ μὴδ' ὅλως τούτοις προσέχειν τὸν νοῦν· τούτου γὰρ χάριν αὐτὰ συνέγραψα, ἵνα μὴ δόξω τι παραλιμπάνειν τῶν τοῖς ἀρχαίοις εἰρημένων. Deinde alia causa, cur multae Graecorum et Romanorum ἐπωδαὶ ad nos non pervenerint, certe a christianis scriptoribus repetenda est (cf. Oder. in Mus. Rhen. 1890 XLV p. 96 sq.). Unum exemplum huius furoris monachici praebet codex Vindobonensis no. 93¹⁾, qui permultas continet preces et incantationes herbarum. In quibus christianus librarius locos, qui ad paganam religionem respiciunt, ut fides eius christiana magna erat, corrumpit et christianas preces restituit, ne quis detrimentum caperet fidei. Interdum desunt formulae magicae in codicibus neque causa cognosci potest, velut in Hippiatricorum corpore, quorum unum codicem multo integriorem, quam editionis Basiliensis anni 1537, Parisinum no. 2322 Miller²⁾ descripsit et discrepantiam edidit; p. 89, c. 588 exstat in fine remedii . . . καὶ ἐξείποις, sed editor adnotat: 'La formule magique manque', et ib. p. 72, c. 460, . . . καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπάδουσιν οἱ ταῦτα πράσσοντες, sed incantamentum non inveni. Vide etiam Pelagonii c. VII (p. 41 ed. Cion.) locum plane corruptum, quem Sarchianus emendare conatus est. Contra ventris dolorem inserviunt characteres in charta pura scripti et collo suspensi, sed librarius ipse

1) De quo agit I. Haupt in 'Sitzungsberichte der k. k. Akademie', Vindobonae 1872, p. 527 sq.; cf. infra p. 502 sq.

2) In 'Notices et extraits de manuscrits de la bibliothèque nationale', t. XXI 2 p. 1 sqq.

scripsit: *characteres sane non invenis in codice, ii erunt requirendi.* In Hippiatr. l. c. p. 69, c. 441 formula magica non exstat, ne secretum et obscurum, sub quo haec res latent, aperiatur: ἐνδέχεται γὰρ τὸν περιεπτόμενον γράμματα μὴ εἶδέναι.

Denique nonnulla de sylloge ipsa quae infra sequetur dici liceat, imprimis haec carmina e medicis, hippiatricis, geoponicis et graecis et latinis excerpti et quantum potui pro multitudine eorum congressi; sed papyros magicas Berolinenses, Londinenses, Lugdunenses, Oxo-nienses, Parisinas a Partheyo, Leemansio, Wesselyio, Dieterichio editas, in quibus pedetemptim exorcismi, hymni magici, cantiones occurrunt, plerumque neglecti et occasione tantum data commemoravi; permulta carmina, a viris doctis¹⁾ spreta et operae pretio non esse digna habita, in codicibus inedita latent, ut vel eam ob causam tota copia exhaustiri non possit. Cum his paginis vim magicam verborum explicare velim, non solum incantamenta, quae et pronuntiari et scribi potuerunt, contuli, sed etiam inscriptiones, quae in amuletis insculptae portabantur, quantum necessarium est, tractavi. Item devotionis formulas²⁾ praetermisi, verborum magicorum potestatem praecipue salubrem et utilem, non diram et nocivam vim imprecationum³⁾ descripturus.

1) Permulta carmina, exorcismi et benedictiones quae plerumque medio aevo orta sunt a philologis germanicis edita sunt in unoquoque fere volumine ephemeridum: 'Zeitschrift für die Kunde der deutschen Vorzeit, Zeitschrift für deutsches Altertum, Germania' etc.; locos afferre supervacaneum est, indices quaerenti suppeditabunt.

2) Locos, ubi tabulae devotionis editae sunt et de hoc usu magico agitur, collegerunt Marquardt-Wissowa 'Röm. Altert.' VI² p. 111 sq. adn. 7 et Dieterich Prolegomenon ad pap. mag. in Fleckeiseni annal. suppl. XVI p. 789 sq., sed numerus harum tabularum in dies augetur; cf. Klein 'Drei römische Bleitäfelchen', in 'Festschrift zum 50jährigen Jubiläum des Vereins der Alterthumsfreunde im Rheinlande' p. 129 sqq., 'Proceedings of the society of biblical archaeology' vol. XIII, Eph. epigr. VIII 529 m. a.

3) Cf. Schmidt 'Alte Verwünschungsformeln' in Fleckeiseni annal. vol. 143 p. 561 sqq., Lewy ib. p. 816 sq.

I. Incantamenta simplicia.

Maximus numerus omnium carminum, quae ex opinione vulgari Graecorum et Romanorum effluxerunt et nobis tradita sunt, ad medicinam attinent; inter quae certe simplicissimum est praeceptum, ut nomen illius qui sanandus sit aut nomen morbi nominetur atque ita daemon morbi invocetur.

1. Plin. nat. hist. XXI 143. Sunt qui silvestrem (sc. irim) xyrim vocent, strumas haec vel panos vel inguina discutit. praecipitur ut sinistra manu ad hos usus eruatur colligentesque dicant cuius hominis utique causa eximant.

2. ib. XXII 38. Cum eruatur ea radix¹⁾ (sc. urticae) dicaturque, cui et quorum filio eximatur, liberare morbo tradiderunt.

3. Hoc medicamentum in suam epitomam recepit Ps. Plin. III 16 (p. 90 ed. Rose): Ad tertianas. urticae autumnalis radix alligatur, is qui eam effodiet debet nominare eum, cui medetur et quibus parentibus natus sit.

4. Dioscor. *περὶ εὐπορίστων* I c. 155 ... *πρόλεγε δὲ, εἰς ὃν λαμβάνεται.*

5. Aetius Amiden. VIII λα' (p. 156^r ed. Ven. 1534). Φυτικὸν δὲ γράφει Ἀρχιγένης ἀληθές. πρὸς τοὺς κινουμένους ὀδόντας κυνὸς τεθνεῶτος ὀδόντας ἐπ' ὀνόματος μάλιστα τοῦ πάσχοντος λαβὼν τίθει ἐπ' ἀνθράκων.

6. Marc. VIII 52. De manu sinistra muscam capies et dum capies, dicere debebis nomen eius cui remedium factururus es [et] tunc ad curandos oculos eius muscam prendere.

---

1) In re magica saepe adhibentur herbae et radices; cf. Dieterich Proleg. ad pap. mag. in *Fleckeiseni annal. philol. suppl.* XVI p. 784 et Welcker 'Kleine Schriften' III p. 20 sq., 'Medea oder die Kräuterkunde bei den Frauen'.

7. ib. VIII 62. Oculos cum dolere quis coeperit, ilico ei subvenies, si quot litteras nomen eius habuerit, nominans easdem totidem nodos in rudi lino stringas.

8. ib. X 33. De sanguine ipso qui fluit nomen eius in fronte scribe, cui medendum est, adversum profluvium narium statim subvenies.

Cf. Theod. Prisc. IV (p. 312^v ed. Ald. 1547.) de ipso sanguine nomen eius cui fluit litteris latinis in fronte scribis ad cannam et statuisti.

9. Marc. XIV 65. Herbae cymbalitis radicem ante solis ortum collige sinistrae manus digitis pollice et medicinali in nomine eius qui uvam dolebit et licio colligatam collo eius suspende.

10. ib. XIV 68. Araneam, quae sursum versus subit et textit, prendes et nomen eius dices, cui medendum erit.

11. ib. XXII 10. In lamina stagnea scribe: Ite ΝΕΡΩΝ et desuper nomen eius iocinerosi, cui mederi voles, scribe.

12. Pelag. c. VII (p. 40. ed. Cion.) Si equi intestina doluerint, fuerit tortionatus; remedium incredibile, quod per se ostenditur, nomen domini eiusdem animalis in corona pedis dexteri grafio perscribito. — His verbis plane consentiunt Hippiatr. (ed. Miller in 'Notices et extraits' XXI 2) p. 90, c. 603. 'Ἐὰν ἵππος ἔντερα πονήσῃ, βοήθημα δύσπιστον καὶ παράδοξον πρὸς τὸ τοιοῦτον πάθος. Εἰ τὸ ὄνομα τοῦ δεσπότου ἐπάνω τοῦ κύκλου τοῦ δεξιοῦ ὄνυχος τοῦ ἵππου γραφίῳ ἐπιγράψῃς, εὐθέως ἰαθήσεται.

13. Item cohaerent Pelag. c. VII. p. 40 et Hipp. p. 37, c. 201.

Aliud de experimento: nomen domini in dextera ungula dolentis equi aut servus aut quilibet alius scribat.

Πρὸς αὐτὸ. Γράψον εἰς τὴν ὄνυχα τοῦ πάσχοντος ποδὸς τοῦ ζώου τὸ ὄνομα τοῦ ἰδίου δεσπότου.

14. Pel. app. p. 109. Ad tortiones hoc facito: nomen domini de atramento in ungula pedis dextri prioris scribe et quid sit¹⁾, cui scribis. remediabis.

15. Anecd. lat. ed. Piechotta²⁾, no. 201 ... scribis et nomen ipsius qui dolet.

1) 'quid sit' significat, ut genus bestiae aegrotae inscribatur, velut ecus, asinus, bos etc. Ita saepe postulatur a medico praecantante; cf. Marc. XXVIII 74. si iumenta carminabis, 'intestinorum mulinorum vel equorum vel asinorum dices.'

2) Anecd. lat. e cod. Voss. L. Q. 9. ed. Piechotta. Progr. Gymn. Leobschütz. 1888.

16. ib. no. 189. Ad fugitivos in charta scribit dominus manu sua sive domina manu sua sinistra nomen fugitivi....

Etiam in amatoria magia apud Lucianum (dial. meretr. IV 5) Syra maga anus relictos calceos amatoris suffit et nomen eius et meretricis pronuntiat.

17. Ταύτας (sc. κρηπίδας αὐτοῦ) κρεμάσασα ἐκ παττάλου ὑποθυμῖα τῷ θείῳ, πάπτουσα καὶ τῶν ἄλῶν ἐπὶ τὸ πῦρ, ἐπιλέγει δὲ ἀμφοῖν τὰ ὀνόματα καὶ τὸ ἐκείνου καὶ τὸ σόν.

Huic usui nomen aegri dicendi simillimum illud genus incantationum: 'remedium facere morbosio aut morbo cuidam', quae verba haud rara sunt.

18. Plin. XX 151. Aiunt et lienī mederi eam (sc. mentam) in horto gustatam ita ne vellatur, si is qui mordeat dicat se lienī mederi, per dies IX...

19. ib. XXI 166. Magi multum quidem iis (sc. anemonis) tribuere, quamprimum aspiciatur in anno tolli iubentes dicique colligi eam tertianis et quartanis remedio...

20. ib. XXI 176. Magi contra tertianas sinistra manu evelli eam (sc. herbam parthenium) iubent dicique, cuius causa vellatur, nec respicere....

21. ib. XXII 50. Folium eius (sc. herbae pseudoanchusae) sinistra decerpi iubent magi, et cuius causa sumatur dici tertianisque febribus adalligari.

22. ib. XXIII 103. Radix eorum (sc. malorum) circumscripta terra manu sinistra capitur, ita ut qui id faciet dicat, quare capiat et cuius causa; sic adalligata strumis medetur.

23. ib. XXVI 116. Buglosso inarescente, si quis medullam ex caule eximat dicatque ad quem liberandum febrī id faciat et alliget ei septem folia ante accessionem, aiunt febrī liberari...

24. ib. XXVII 140.... Praecipitur ut qui colligat (sc. θλάσπι vel νᾶπυ περσικόν) dicat sumere se contra inguina et contra omnes collectiones et contra vulnera, una manu tollat.

25. ib. XXVIII 86.... Ex homine siquidem resigmina unguium e pedibus manibusque cera permixta, ita ut dicatur tertianae, quartanae vel cotidianae febrī remedium quaeri, ante solis ortum alienae ianuae adfigi iubent...

feras' . . . . cf. Theod. Prisc. IV p. 313^r ad capitis dolorem: papyrum tenes in manibus tuis et nominas septem viduas quas nosti et facis septem nodos in eo et in fronte ligabis.

Huc pertinet etiam

39. Theod. Prisc. IV p. 312^v. Ad colum in balneo posteaquam te lotus per sabana vestiveris et sederis, dicito intra te: 'Per te, diacholon diacholon diacholon.'

i. e. διὰ κῶλον, quod idem valere puto, quod 'remedium facio colo'.

II. Evocationes morborum.

Inter numerum incantamentorum, quae contra morbos malaque salubria sunt, maxime inveniuntur evocationes, ut ita dicam, vel excantationes morbi, qui quasi daemon a populo in corpore laboriosi habitare putatur. Morbos inter deos relatos esse, e Plinii (nat. hist. II 15) verbis elucet: *nomina alia aliis gentibus et numina in iisdem innumerabilia invenimus inferis quoque in genera discriptis morbisque et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus. ideoque etiam publice Febris fanum in Palatio dicatum est . . . .* de dea Febri cf. Cic. de nat. deor. III 63, de legg. II 28. Mefitis, dea sulfureorum et noxiorum odorum, colitur in luco (Tac. hist. III 33, Plin. II 208, Varro de l. l. V 49) et in aede (Fest. p. 351). Eandem ob causam certe ἐπίληψις 'ἱερὰ νόκος' vocabatur et febres quartanae Saturni filiae habebantur; cf. Preller 'Röm. Mythol.' II 240, Buresch 'Klaros' p. 23 sq. Hac igitur opinione fit, ut incantator morbum perspicue adhortetur, ut e corpore evadat et aegrotum relinquat.

40. Marc. XV 11. Praecantabis ieiunus ieiunum tenens locum, qui erit in causa, digitis tribus id est pollice, medio et medicinali, residuis duobus elevatis dices: 'Exi si¹⁾ hodie nata si ante nata, si hodie creata si ante creata, hanc pestem, hanc pestilentiam, hunc dolorem, hunc tumorem, hunc ruborem, has

1) 'exi' praebet codex, quod Buecheler in Mus. Rhen. XXXIV p. 344 emendari vult 'si hodie', iam in 'Schedis philologis Hermanno Usener oblatis' p. 134 proposui 'exi si'. haec formula antiqua disiunctiva in his carminibus saepe exstat; ut morbus rectus e corpore eiciatur, recto suo nomine evocandus est; cf. Pelag. XIX p. 74 . . . . 'si tortionatus, si hordiatatus, si lassus, si calcatus, si vermigeratus . . . . Garg. Mart. de cura boum § 19. si tuber, si panus . . . Aet. Amid. VIII 50 p. 165^r. εἴτε ὄκτοον ἢ κάρφος ἢ ἄλλο ὄτιον, Hippiatr. p. 33, c. 156 εἴτε ἀπὸ λίθου εἴτε ἀπὸ ξύλου εἴτε ἀπὸ κυνοδήκτου. Similis hic est usus in veteribus precationum formulis; cf. Lasaulx 'Gebete der Griechen' l. c. p. 142 adn. 21—23, veluti 'si deus si dea es' Fest. p. 272, 'sive tu Lucina probas vocari seu Genitalis' Hor. carm. saec. 15. Ita artissime haec superstitio cum religione coniuncta est.

toles¹⁾, has tosillas, hunc panum, has paniculas, hanc strumam, hanc strumellam, hanc religionem evoco, educo excanto de istis membris, medullis.'

Fortasse 'hac religione evoco' legi potest, ut Bernays in schedulis manuscriptis a bibliotheca Bonnensi adservatis coniecit.

41. Marc. XXXI 33. Luna XIII hora VIII antequam exeant vel erumpant mori arboris folia, oculos tres tolles digitis medicinali et pollice manus sinistrae et in oculis singulis dices: 'a b s i a b s a p h e r e o s' mittesque in coccum Galaticum et in phoenicium lino conchyliatae purpurae conligabis et dices: 'tollo te hinc totam, haemorhoida, absis paphar' et nudum eum, cui remedio opus est, praeligamine illo cinges.

Sed Cornarius et Grimm²⁾, qui alium codicem usurparunt, quam Laudinensem 420 Helmreichii, editoris novissimi, verba ita habent: 'tolle te hinc, tota haemorrhoida, absis paphar'. tamen sententia plane eadem est.

42. Marc. XXXVI 70. Carmen idioticum, quod lenire podagram dicitur, sic . . . . . dices: 'fuge fuge, podagra et omnis nervorum dolor de pedibus meis et omnibus membris meis' aut si alii praecantas, dices 'illius quem peperit illa' . . . . cf. Garg. Mart. de cura boum 19 (ed. Schuch.) et si tuber, si panus, evalla (sc. te), cf. infra p. 493.

43. Hippiatr. p. 15, c. 19. Ἐπαιοιδὴ πρὸς μάλιν κτηνῶν. Μᾶλι ἀρθροῖτ' ἀρθροτική κωφή ἑλληνική δειρὰ ξηρὰ κυνική ἀπουριτική ταυρική οὐ μὴ μου περιγένη, ἐπαῖζω σε.

Pro verbo ἐπαῖζω legi oportet ἐπάδω, an ἐπάζω, intensivum verbi ἐπάδω?

44. ib. p. 138, c. 1093. Περὶ δοθιήνας (i. e. furunculos). Ἐὰν δοθιήνας ἔχη ἵππος πρὸς τὸ τοῦ ποιοτροφῆσαι (sic) τοῖς τριῖσι δακτύλοις κρατῶν εἰπέ· Ἐργάζομαι σε.

45. ib. p. 123, c. 979. Ἀψύρτου πρὸς βασκοσύνην. Βαῖνε νεμέσωθ' ἔξελθε ἀπόστηθι ἀπὸ τοῦ περιεπιτομένου ἵππου οὗ ἔτεκεν ἡ ἰδία μήτρα, βασκοσύνη, ὅσον γῇ ἀπέχει οὐρανοῦ.

Latet sine dubio νεμεσῶ c', ut ad similitudinem verbi δυσωπῶ ce (cf. ad St. Theodos. p. 157 ed. Usener), cum alias postulet dativum. Hoc carmine fascinus eodem modo quo morbus e corpore bestiae excantatur.

46. Similis est locus, quo mures e campis expelluntur, Geop.

1) toles ut ait Isidor. XI 1, 57, *Gallica lingua dicuntur, quas vulgo per diminutionem tusillas vocant, quae in faucibus turgescere solent.* qui locus e Marcelli cantione pendere videtur. 'toles' praeterea invenitur apud Ser. Samm. v. 293, Marc. XV 67, 88, 92.

2) I. Grimm: 'Über Marcellus Burdigalensis' in 'Kleine Schriften' II p. 114 sq.

XIII 5, 4. Ἐξορκίζω μῦς τοὺς ἐνταῦθα καταλαμβανομένους, μή με ἀδικήσητε αὐτοὶ μήτε ἄλλον ἐάσητε· δίδωμι γὰρ ἄγρον ὑμῖν τόνδε (καὶ λέγεις ποῖον)· εἰ δὲ ὑμᾶς ἔτι ὧδε ὄντας καταλάβω, παραλαβὼν τῶν θεῶν τὴν μητέρα¹⁾ διαιρήσω ὑμᾶς εἰς μέρη ζ'.

47. Theophanes Nonnus, de curatione morborum ed. Bernard. II p. 307, cap 266 sequitur, quod in uno codice: Πρὸς τὸ ἀπολέσαι μυΐας traditur, in altero Vindobonensi: Ἄλλως γράψον ἐξηφόρε καὶ θυμίαςον τὸ πιπτάκιον χαλβάνιν καὶ δύνοντος τοῦ ἡλίου δῆσον εἰς τὴν δεξιὰν θύραν καὶ τοὺς χαρακτῆρας τούτδε (secuntur signa septem planetarum).

Codex Coislinianus praebet ἐξιφόρε, sed legendum est ἔξι φόρας = exi foras.

48. Morbo averruncando vel expellendo fortasse etiam inserviisse graeca vocabula, quae exhibet frustulum chartae Aegyptiae, quod edidit Tischendorf cod. Sinait. tab. XX 7, recte Bergk in poet. lyr. graec. vol. III⁴ p. 665 observavit. Verba sunt haec:

ἐκτείνει περικεφαλαία βύρσα, ἐκτός ἐκτός νόσ[ος], συγγεῖ πώγων ἡτθεος ἡμλθεος.

HMIΞEOC traditum est, -oc in vocabulo νόcoc supplevi.

Non multum differunt ab hoc genere incantamentorum, quae morbum e corpore morboso eliciunt, illa carmina, quibus morbi admonentur a superstitionis, ne crescant neve doleant, veluti

49. Plin. XXVII 131. Circa Ariminum nota est herba, quam resedam vocant; discutit collectiones inflammationesque omnes. qui curant ea, addunt haec verba: 'reseda, morbis reseda, scisne scisne, quis hic pullus egerit radices?²⁾ nec caput nec pedes habeant.' haec ter dicunt totiensque respuunt.

Morbus cum pullo, surculo plantae parasiticae (cf. Cato rer. rust. 51, 1. 133, 1), comparatur atque ne sursum neve deorsum crescat, a mago oratur.

50. Marc. VIII 191. Si in dextro oculo varulus erit natus, ... dices: 'nec mula parit, nec lapis lanam fert; nec huic morbo caput crescat aut si creverit, tabescat.'

51. ib. XV 101. Carmen mirum ad glandulas sic: 'albula glandula, nec doleas, nec noceas, nec paniculas facias, sed liquescas tamquam salis in aqua.' hoc ter novies dicens spues

1) Cybele, deorum mater, saepe invocatur in artibus magicis, cf. Diodor. III 58. καθαρμούς τῶν vocούντων κτηνῶν τε καὶ νηπίων παίδων εἰσηγήσασθαι. διὸ καὶ τῶν βρεφῶν ταῖς ἐπωδαῖς κυζομένων . . . . αὐτὴν (sc. Κυβέλην) ὀρεῖαν μητέρα προκαγορευθῆναι, cf. Dio Chrysost. I p. 12 (ed. Dindorf.) incantamenta ὑπὲρ καρπῶν καὶ βοσκημάτων γενέσεως καὶ σωτηρίας a pastoribus et agricolis usurpata, cf. ib. II p. 31 Dind.

2) Cf. Garg. Mart. 19. *subula neceris nec radices agas*; infra p. 493

ad terram et glandulas ipsas pollice et digito medicinali perduces, dum carmen dicis; sed ante solis ortum et post occasum id facies, prout dies aut nox minuetur.

52. ib. XVIII 30. De paronychia parietem continges et rursum digitum ducens dices ter: 'pu pu pu, numquam ego te videam per parietem repere.'

'pu pu pu' averruncantis tamquam flatus videtur, ut Buecheler dicit (mus. Rhen. XXXIV p. 345).

53. ib. XXIX 23. Anulus de auro texta tunica fit exusta, cui insculpitur vice gemmae piscis aut delfinus, sic ut holochrysus sit et habeat in ambitu rutunditatis utriusque, id est interius et exterius graecis litteris scriptum:

Θεὸς κελεύει μὴ κύειν κόλον πόνους . . . . .

Cf. infra p. 549.

54. Theod. Prisc. IV p. 314^v. Ad strophum dicis haec verba: 'quid irasceris? quid sicut canis iactas te? quid sicut lepus resilis? quiesce intestinum et sta crocodile.'¹)

Cf. Marc. X 35 in carmine utili profluvio muliebri: 'adiuro te matrix, ne hoc iracunda suscipias.'

55. Huc pertinet etiam Varronis remedium (rer. rust. I 2, 27 Keil) e Sasernae libro allatum:

Cum homini pedes dolere coepissent, qui tui meminisset, ei mederi posse. 'ego tui memini, medere meis pedibus; terra pestem teneto, salus hic maneto in meis pedibus.' hoc ter noviens cantare iubet, terram tangere, despuere, ieiunum cantare.

III. Minae.

Cum illis evocationibus morborum e corporibus aegris saepe coniunguntur minae; dicit enim homo incantans daemone²) morbi bestiam feram quandam aut daemonem aut tale quid validius morbo ipso instare, quo celerius expellatur e membris.

56. Ps. Plin. III 15 p. 89 R. Ad quartanas: In charta virgine

1) Hoc vocabulum 'crocodile', quod per metathesin fit 'corcodilus' (cf. Ritschl. opusc. II 536 sqq.), fortasse derivatum est a verbo 'corcus' = κορκορυγή et κορκορυγμός 'Kollern im Leibe'; cf. Schuch. ad Garg. Mart. p. 33. § 18. 'crocinar' et 'corcinari' i. e. corco laborare.

2) Daemones timidi putabantur, cf. Sittl 'Die Gebärden der Griechen und Römer' p. 116 adn. 6 et 7.

scribis, quod in dextro brachio ligatum portet ille qui patitur: 'recede ab illo Gaio Seio¹⁾, Solomon²⁾ te sequitur.'

57. Alex. Trall. II p. 377. Contra colicum dolorem. Λαβὼν δακτύλιον σιδηροῦν ποίησον γενέσθαι τὸ κρικέλλιον ὀκτάγωνον καὶ οὕτως ἐπίγραφε εἰς τὸ ὀκτάγωνον·

φεῦγε φεῦγ', ἰοῦ χολή, ὁ κορυδαλός σε ζητεῖ,
τὸν δὲ χαρακτῆρα τὸν ὑποκείμενον γράφε εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ δακτυλίου ℥ aut N° 3).

codd. φεῦγε ἰοῦ et κορυδαλός ἐζητεῖ tradunt, sed metri causa, de quo vide infra p. 550, ita scribendum est.

58. Marc. VIII 193. Hoc remedium efficax (sc. hordeolis): grana novem hordei sumes et de eorum acumine varulum punges et per punctorum singulas vices carmen hoc dices: φεῦγε φεῦγε, κρείων σε διώκει.

Ita cod. Laud., sed Corn. edidit ita: φεῦγε φύγε, κριθή σε διώκει. Hunc versum Carolus Dilthey in 'Archaeol.-epigr. Mittheil. aus Oesterreich' II p. 49 adn. 10 sic emendare conatus est: φεῦγε φεῦγε κριθή, κριθή σε διώκει. Quamquam haec emendatio probabilis esse videtur, cum grana hordei propter cumπάθειαν contra hordeolos utilia sint (κριθή enim et hordeolus et noster 'Gerstenkorn' non solum granum, sed etiam oculi ulcus significat), tamen melius mihi videtur, quod iam in 'schedis philologis' p. 131 proposui, duas lectiones coniungi et legi: φεῦγε φεῦγε κριθή, κρείων σε διώκει; fortasse melius legitur κρείπτων, quo nomine deum aut heroa indicari notum est.

Duae gemmae, quae similem incantationem continent, hoc loco afferendae sunt; unam, in qua Perseus caput Medusae tenens effigitur, cum inscriptione ad morbum expellendum:

1) Gaius Seius non est nomen proprium, quod nonnulli putant, sed idem ut graece, ὁ, ἡ δέῖνα, nostrum N. N. cf. Marc. XXI 3, S. Plac. Pap. XVIII 19 p. 56 A. *ille Graius* aut *Gaius* idem est, Wesselyi index ad pap. mag. p. 43; cf. Plut. quaest. Rom. 30, Dilthey mus. Rhen. XXVII p. 403.

2) Salomo, sapientissimus rex et magus veteris testamenti, magnam auctoritatem in his nugis habuit et nostra aetate habet (cf. Wuttke 'Deutscher Volksaberglaube' § 230) atque ipse incantamenta composuit: Ioseph. ant. Iud. VIII 2, 5 (§ 45 N.); cf. Dieterich 'Abraxas' p. 141 sq., prol. ad pap. mag. p. 755. Gemmam cum law Cολομων Caβaw inscriptione descripsit Kopp. pal. crit. III § 493; cf. Pap. Par. v. 850 et 3040.

3) Hoc signum est Gnosticorum diagramma, ut docet Spengel in libro 'Geschichte der Arzneikunde' Halis Saxonum 1800 vol. II p. 197. exempla vide apud Kingium 'Ancient gems' I p. 378 in epitaphio apud villam 'Massini' reperta et Koppium in pal. crit. IV 791, ubi gemma magica edita est. Alia obscura figura, quae item Gnosticis tribuenda est, exstat in eadem gemma a Koppio l. c. IV § 791 descripta: ⚡⚡⚡⚡ vel III § 337: SSS; cf. Marc. XXIV 7: *in lapide iaspide Phrygia aerizusa si nota infra scripta insculpta fuerit, id est 555, et collo dolentis latus fuerit suspensus, mire proderit.*

59. φύγε ποδάγρα, Περσεύς σε διώκει.

ediderunt Stephani in libro 'Apollon Boedromios' tab. IV et Leblant 'Rev. archéol.' 1883 p. 306; altera, quam Chr. Lenormant 'Rev. archéol.' III (1846) p. 510 descripsit, est gemma, 'Abraxas' quae vocatur, in cuius una parte Hecate triformis cum inscriptione Ιαω Αβρααξ, in altera Hercules Nemeum leonem opprimens exsculpti sunt et verba inscripta:

60. ANAXΩΡΙ ΚΟΛΕ ΤΟ ΔΙΟΝ ΣΕ ΔΙΟΚΕΙ = ἀναχώραι χολή, τὸ θεῖόν σε διώκει.

a Lenormantio emendata; infra Herculis effigies et tria mystica signa et inveniuntur, quae Lenormant interpretatus est esse litteras initiales vocabuli 'Κωλική', sed mihi persuasum non est, multo magis Koppio, homini in his superstitiosis versatissimo, credo, qui nonnullas gemmas, in quibus eadem imago viri leonem interficientis incisa est, expressit (l. i. IV § 728—732, cf. Alex. Trall. II p. 377) et demonstravit K = p e lingua Hebraeorum derivandum esse atque ppp, initium verbi , significare ἅγιος ἅγιος ἅγιος, quod saepissime invenitur in incantamentis iudaicis.

Numerus horum amuletorum nuper auctus est a Schlumbergero, qui in 'Revue des études grecques': 'Amulettes Byzantins anciens destinés à combattre les maléfices et maladies' V (1892) p. 73 sq. nova edidit.

61. ib. no. 1 tabella cum hac inscriptione in parte antica:

Σφραγὶς Σολομῶνος. ἀποδίωξον πᾶν κακὸν ἀπὸ τοῦ φοροῦντος. et verbum Φ(θ)όνος;

in parte postica:

Φεῦγέ με, μισουμένη, Σολομών σε διώκει, Σισίννιος Σισιννάριος. (μικμενι scriptum est; fortasse legendum est φεῦγε, μεμικημένη.)

62. ib. no. 2. † Φεῦγέ με, μισουμένη, Ἀρλάφ ὁ ἄγγελός σε διώκει. et Σφραγὶς Σολομῶνος, φυλάττε τὸν φοροῦντα.

63. ib. no. 3. [† Φεῦγε μ]ε μισουμένη, διώκει σε ὁ ἄγγελος Ἀρχάφ (aut Ἀρλάφ) καὶ Οὐριήλ, φεῦγε μισ[ουμένη]. infra: Χριστὸς νικᾷ σε et Ἐμμα[νουή]λ θε[ός].

64. Marc. XIV 67. Ad dolorem uvae scribes in charta et collo laborantis linteolo suspendes: 'formica sanguinem non habet nec fel, fuge uva, ne cancer te comedat.'

65. Hippiatr. p. 15 sq., c. 22. Ποτὸν πρὸς μᾶλιν ..... προσφυσῶν¹⁾ λέγε φεῦγε οὖν, κακὴ μᾶλι, διώκει σε Ποσειδῶν. καὶ ταῦτα·

1) Spiritus usque ad nostra tempora in superstitiosis negotiis multum valebat, praecipue daemones ita depelluntur. cf. Dieterich 'Abraxas'

τρὶς ἐπὶ θάλασσια ζῶα, ἄρκοι ἐπὶ,λέοντες ἐπὶ, δελφῖνοι ἐπὶ ἐδίωκον
τὴν ἀγρίαν μάλιν.

Post δελφῖνοι supplevi ἐπὶ propter congruentiam aequalitatemque.
μάλι cod. τρεῖς cod., τρί Miller. τ' ἄρκοι cod., τ' delevit Usener. Rectius
emendavit Ludovicus Radermacher amicus ζῶα, ἐπὶ ἄρκοι, ἐπὶλέοντες ...
in τ' ante ἄρκοι latet ζ' i. e. ἐπὶ.

66. Atque Marc. XXI 2, si Grimmii lectionem praeferimus
(‘Kleine Schriften’ II p. 134, cf. ‘Deutsche Mythologie’ II⁴ p. 1032,
Welcker l. i. p. 81, Keuchen prol. ad Ser. Samm. p. 64), minas morbo
ostendit:

Ad corcum carmen in lamella stagna (= stannea) scribes et ad
collum suspendes haec, ante vero etiam cane:

‘corcu (corce?) nec megito (l. mejito) cantorem
ut os ut os ut os,
praeparabo tibi vinum, leva
libidinem, discede a nonnita.
in nomine dei Iacob, in nomine dei Sabaoth.’

Cod. Laudunensis praebet: ‘ante cane corcu ... vinum leve, libi-
dinem’. Alio loco scripsit Grimm: cave corcu ne mergito cantorem, pariter
Keuchen l. c., recte a Grimmio iam emendatum esse finem carminis puto:
praeparabo tibi vinum, leva libidinem, discede a nonnita¹⁾ eqs. Pro
vocalibus ‘ut os, ut os, ut os’ legendum esse ‘ut hos, ut hos, ut hos’
Usener monet, et hoc loco quidem nomina aliorum, qui a corcu merguntur,
nominanda sunt, ut supra p. 475, Plin. XXVIII 48; de forma rhythmica
carminis vide infra p. 546.

67. Minas continet incantatio ab Apuleio (Met. I 13) tradita,
ubi spongiam, qua vulnus operitur, Panthia sic adloquitur:

‘Heus tu, spongia, cave in mari nata per fluvium
transeas.’

68. Carmen cantharidibus expellendis ad impetiginem sanandum
translatum est, quod Plinius XXVII 100 promit, haud scio an eodem
minarum genere utatur:

Lapis vulgaris iuxta flumina fert muscum siccum, canum. hic
fricatur altero lapide addita hominis saliva, illo lapide tangitur
impetigo, qui tangit, dicit:

Φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος αἷμα διώκει.

αἷμα codd., proclivis est Meinekii coniectura ὕμμε; cf. Grimm ‘Kleine
Schriften’ II 146 et Bergk P. L. G. III⁴ p. 665. Sed hoc incantamentum
etiam ad illud genus referri potest, quo similia eis, quae optantur, sive
ex rerum natura sive ex fabulis petita componuntur; cf. infra p. 484 sq.

p. 141 adn., Sittl ‘Gebärden’ p. 121 et Wuttke l. c. § 251 et m. a. Magi
Aegyptiaci morbos exsufflantes ab Orig. c. Cels. I 68 commemorantur et
apud Lucianum (Philops. 12) serpentes et dracones ita comburuntur:
ἐνεφύχησε μὲν αὐτὰ ὁ Βαβυλώνιος, τὰ δὲ αὐτίκα μάλα κατεκαύθη ἅπαντα
ὑπὸ τῷ πυρὶ.

1) Nonnita, ut Grimm adnotat, significat ‘Mädchen’, non ‘Nonne’;
nonna invenitur apud Orellium inscr. 2815.

74. Plin. XXVIII 155. . . . Quin etiam si quis asino in aurem percussus a scorpione se dicat, transire malum protinus tradunt. — Quod medicamentum inde in Geoponicorum corpus translatum est, ubi duobus locis XIII 9, 6 et XV 1, 25 exstat: Δημόκριτός φησι, τὸν πληγέντα ὑπὸ σκορπίου καὶ εὐθέως εἰπόντα τῷ ὄνῳ σκορπίος με ἐπληξεν οὐκ ἀλγήσειν, τῆς ἀλγηδόνος εἰς τὸν ὄνον μεταβαίνουσας. Atque etiam in librum 'Kirani Kiranides' inscriptum, de quo egerunt Meyer in 'Geschichte der Botanik' II p. 348 et Haupt in Philologo 1889, 48 p. 371 sq., receptum est: p. 90. 'quantum scorpio me percussit'.

Interdum morbi vinculis vinciuntur, ne morbo noceant. Exemplum praebet

75. Hippiatr. p. 37, c. 203: ἄλλο (πρὸς θάλασμα ἐν ποδί). λαβὼν κάνναβιν ποιήσον κόμβους τρεῖς ἐπὶ ἐκάστου κόμβου λέγων· εἰς θαμὴν σε ἐφεδεύω, ἀπολιθώθητι, ἀποξυλώθητι, ἀποκορδυλώθητι· καὶ μετὰ τὸ δῆσαι τὰς γ' δῆσεις¹⁾ (δέσεις proposuit Miller), περιτιθεὶς τὸ μεσοκύνιον τοῦ ζώου, πάλιν ἀποδεσμῶν ἀπλαῖς δέσεις γ' ταῦτα ἐπιλέγων καὶ τότε κόψας μαχαίρᾳ ρίπτε χαμαί.

In θαμὴν latere vix potest nisi θάλασμον, eadem ratione declinatum ut χάμη, cf. θάλασμα χάσμα. sic igitur legendum est: εἰς θάλασμον σε ἐφελκύω i. e. filum stuppeum necto in nodum.

V. Similia similibus.

Opinio de vi atque potestate similium, quae his verbis 'similia similibus' breviter explicari potest, cum in universa arte magica tum in medicinali multum valebat. De hac re antiqui scriptores superstitiosi multum scripserunt et finxerunt, veluti Ps. Democritus et Nepualius²⁾, quorum libri adhuc exstant: περὶ συμπαθειῶν καὶ ἀντιπαθειῶν. Per fictam quandam similitudinem vera mala depelli posse credebant homines, qui decipi volebant. Multa exempla affert Kopp (pal. crit. III § 511, 512, 516 sq., Wuttke § 477). Mira sunt commenta, quae hic superstitio et cogitatio vana creavit, veluti Geop. II 42, 2: εἰ δὲ θέλεις μὴδ' ὅλως φανῆναι ταύτην τὴν βοτάνην

1) Usus nodorum in arte magica late diffusus erat, velut pap. Par. v. 331 ποιήσας ἄμματα τέε' λέγων ἄβρασαξ κατέσχε; in medicina haud raro συμβόλου ἔνεκα adhibetur: Plin. XXVIII 48, Marc. VIII 62, XXXII 18—21; de nodo Atlantio cf. Plin. XXVIII 99; saluberrimus in medicina erat nodus Herculis, de quo vide Plin. XXVIII 63 *vulnera nodo Herculis praeligare mirum quantum ocior medicina est. Atque etiam cotidiani cinctus tali modo vim quandam habere utilem dicuntur: quippe cum Hercules eum prodiderit*; cf. Oribas. de laqueis 8, Fest. p. 63 M., Macrob. I 19, 16. Etiam in Germanorum superstitione (cf. Wuttke § 180, 488 sq. etc.) invenitur.

2) Fabricius bibl. Graec. IV p. 296 et 333 eos edidit, denuo Gemoll in prog. Gymn. Striegau. 1884; cf. Geopon. XV 1.

(sc. λέοντος sive ὀσπρολέοντα) λαβὼν πέντε ὄστρακα, ζωγράφῃσιν ἐν αὐτοῖς ἀπὸ κρηταρίου¹⁾ ἢ ἀπὸ ἄλλου τινὸς λευκοῦ τὸν Ἡρακλέα πνίγοντα λέοντα καὶ ἀπόθου ἐν ταῖς γωνίαις καὶ κατὰ μέσου. De quibus Herculis leonem suffocantis imaginibus in tabulis gemmisque haud raro repertis iam antea p. 481 dixi. Adversus κῶλον commendat idem remedium Alex. Trall. II p. 377. εἰς λίθον Μηδικὸν γλύψον Ἡρακλέα ὀρθὸν πνίγοντα λέοντα.... Simile est experimentum magicum ad uvas in vineto servandas, quod tradit Plinius XVIII 294. *Varro auctor est, si Fidiculae occasu, quod est initium auctumni, uva picta consecratur inter vites, minus nocere tempestates;* quod etiam Geopon. I 14, 10 sub Apulei Romani nomine et Geoponicorum versio Syriaca ed. Lagarde VII 7 habent. Atque in amatoria parte artis magicae hic usus 'similium' non deest, ut Theocr. II 28 sq. demonstrat:

ὥς τοῦτον τὸν κηρὸν ἐγὼ cὺν δαίμονι τάκω,
ὥς τάκοιθ' ὑπ' ἔρωτος ὁ Μύνδιος αὐτίκα Δέλφις.

quod Vergilius (ecl. VIII 80) accurate transtulit:

*limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.*

Sed ad medicinam vertamur, ubi hanc sententiam, similia similibus sanari, saepe videmus ab incantatoribus quoque observatam.

76. Plin. XXVIII 42. Partus accelerat hic mas, ex quo quaeque conceperit, si cinctu suo soluto feminam cinxerit, deinde solverit adiecta precatione se vinxisse, eundem et soluturum atque abierit.

77. Quibus similia affert Ovid. fast. III 255 de Lucina²⁾, quae ad parturientem adeat:

dicite: 'tu nobis lucem, Lucina, dedisti,'
dicite: 'tu voto parturientis ades'.
si qua tamen gravida est, resoluta crine precetur,
ut solvat partus molliter illa suos.

*

Eadem est actio et incantatio a Sexto Placito Papyriensi tradita (c. XVII 12 p. 55 Ackerm.).

78. Ut mulier concipiat. homo vir si solvat semicinctum

1) cod. κρηταρίου, sed latet nomen latinum, (= stilo cretario).

2) Ad partum adiuvandum apud nutrices et obstetrices ἐπωδαὶ florebant, ut e Platonis Theaet. 149 c elucet: καὶ μὴν καὶ δίδοσθαι γε αἱ μαῖαι φαρμάκια καὶ ἐπάδουσαι δύνανται ἐγείρειν τε τὰς ὠδῖνας καὶ μαλθακώτερας ὦν ἂν βούλωνται ποιεῖν. . . Atque Ilithyia ipsa incantamentis usa est; cf. Ov. met. IX 298. *tacita quoque carmina voce Dixit.*

suum, et eam praecingat et dicat: 'ergo desinas: explica te laborantem.'

Sed caput 'ut mulier concipiat' non placet, fortasse errore scriptoris, quod antecedentia verba remedium continent, 'ut mulier non concipiat' ortum est, sed mea quidem sententia legendum est: 'ut mulier bene pariat'; atque praefero: 'explico te laborantem'; tamen totum incantamentum hiare videtur.

79. Plin. XXII 61. Magi heliotropium [in] quartanis quater, in tertianis ter alligari iubent ab ipso aegro precarique eum soluturum se nodos liberatum et facere non exempta herba.

80. Marc. XIV 26. Laboranti uvae haec cura succurit: De uva passa eliges granum, quod unum intrinsecus nucleum habeat, eumque in phoenicio alligabis et faucibus, id est in regione uvae, inseres et tenebis et dices: 'uva uvam emendat'; mox ipsum phoenicium supra verticem eius tenebis et idem dices cumque ter ipsum feceris et carminaveris, collo dolentis subligabis.

(sc. 'uva' i. e. fructus et 'uvam' i. e. faucium dolorem¹).).

Hoc loco iterum similitudinis causa afferendum est Marc. VIII 193, quod supra p. 480 me emendasse puto: 'item hoc remedium efficax (sc. hordeolis): grana novem hordei sumes.... et carmen hoc dices: *φεῦγε φεῦγε κριθή, κρεῖττων σε διώκει*.'

Interdum remedia ex similitudine vocum et verborum, quae inter se non cohaerent, sumpta esse videntur, ut Marc. VIII 128. *Ad oculos scabros... saluber est scarabaeus pilosus...* et XXXVI 46. *Ad utramlibet podagram remedium sic: torpedinem vivam nigram.... subici pedibus oportet.... et tam diu premi, donec sentiatur torpor per totum pedem....* — Item luditur inter nomen plantae et imperativum verbi 'resedare' apud Plinium XXVII 131, quem supra p. 478 iam commemoravimus: *reseda, morbis reseda*.

Praeterea sunt exempla incantamentorum inserenda, in quibus alia res locum aegri vel incantati hominis tenet:

81. ib. VIII 199. Collyrium ad aspritudines oculorum tollendas et ad lacrimas substringendas..... quidam adiciunt huic collyrio viperam siccam et arefactam bene in sole,..... prius eam sic praecantabis 'ne lacrimus (sic!) exeat, ne extillet, ne noceat'. dices autem: 'quomodo tu non vides, sic et tuus sucus gustatus nulli noceat, sed ob rem, propter quam adiecta es, proficias bene curatione precor.'

82. ib. XI 25. Pusulae cum subito in lingua nascuntur, prius-

1) Ex hac sententia fortasse proverbium natum est, quod scholiasta ad Iuv. II 81. *uvaque conspecta livorem ducit ab uva* prodidit memoriae: hoc (sc. Iuvenalis verba) ex proverbio sumitur *uva uvam videndo varia fit*; cf. app. prov. I 60. *βότρυς πρὸς βότρυν πεπαινεται* et Apost. V 5.

quam idem loquaris, extremae tunicae qua vestiris ora pusulam tanges et ter dices: 'tam extremus sit qui me male nominat' et totiens spues ad terram, statim sanabere.

Haec incantatio pendet ex vetere opinione, illi, cui ab alio maledicatur, in lingua pusulas nasci, quae in germanica quoque superstitione nostra aetate viget, cf. Wuttke l. i. §§ 309, 421. atque etiam idem modus sanandi invenitur: 'Erkennt man durch Bläschen auf der Zunge, dass uns jemand verlästert, so beisst man in den linken Rock- oder Schürzenzipfel oder in den Ellenbogen, so beisst sich der Verläumder in die Zunge.'

83. ib. XIV 68. Araneam quae sursum versus subit et textit, prendes et nomen eius dices, cui medendum erit, et adicies: 'sic cito subeat uva eius, quem nomino, quomodo aranea haec sursum repit et textit'; tum ipsam araneam in chartam virginem lino ligabis et collo laborantis suspendes die Iovis; sed dum prendes araneam vel phylacterium alligas, ter in terram spues.

84. ib. XX 78. Cum te in lecto posueris, ventrem tuum perfricans dices ter: 'Lupus ibat per viam, per semitam, cruda vorabat, liquida bibebat.' physicum hoc ad digerendum de experimento satis utile. (cf. supra p. 482 Plin. XXVII 100.)

85. ib. XXIII 68. Contra dolorem splenis aut iecoris: corticem caprificus arboris detrahes et... ad splenem vel etiam si opus fuerit ad iecur pones..., ibi corticem diutius continebis, deinde in fumo¹⁾ eam suspendes; quod cum facies, rogabis, ut sicut cortex ille paulatim fumo siccatus arescit, sic splen vel iecur laborantis arescat.

86. ib. XXVI 129. In cubili canis urinam faciat, qui urinam non potest continere, dicatque, dum facit, ne in cubili suo urinam ut canis faciat.

Qui locus fluxit e Plin. XXVIII 215 et Ps. Plin. II 18 p. 62 R.

Itidem haec medicamenta similitudinis causa a praecantatoribus usurpata esse videmus:

87. Ser. Sam. v. 651. Profluvio cuiusque sanguinis:

Quod si feminei properabit sanguinis imber,
est qui frustra molae percussu decutit uno,
quorum aliquot lanis tectum ad praecordia nectit,
haec simul incantans: 'sisti debere cruorem,
ut lapis ille viae solitos iam destitit orbes.'

88. Alex. Trall. II 585. in longa incantatione haec verba veniuntur . . . βάλε ἐν τῇ ρίζῃ μίαν δράκα ἀλῶν λέγων· ὥς οἱ

1) Saepe res, quam aeger tetigit, et ita morbus ipse συμβόλου causa in fumo suspenditur, ut quomodo illa res arescit, ita morbus pereat. Marc. XIV 49, XV 82, XXIII 32, 34, 71, 78, XXVI 73.

enim adiuuandi et sanandi artissime cum nocendi et diruendi vi coniuncta est. Hanc sententiam acute et subtiliter Otto Iahn l. l. eloquitur: *‘Wenn man die sympathetischen Curen der Alten durchgeht, so wird man finden, dass bei einem grossen Theile derselben das, was schadet, auch Hülfe bringen soll, wobei sehr oft durch die wunderlichsten Ideenassociationen Surrogate geschaffen werden, unter denen sich die wirklichen Dinge verstecken. So auch bei den meisten Zaubergebräuchen, die, wenn sie in entgegengesetztem Sinne vorgenommen werden, den Zauber lösen.’* Saepe haec opinio apud scriptores huius insanientis sapientiae enuntiata, sed breviter compressa in libro¹⁾ pseudepigrapho Δημοκρίτου φυσικά καὶ μυστικά (Synesius in Fabricii bibliotheca VIII¹ p. 233) tamquam caput artis sacrae est, a mago Ostane in templo proditum: συνεγράψατο [sc. ὁ Δημόκριτος] γὰρ παρὰ τοῦ μεγάλου Ὀστάνου· ἐκεῖνος γὰρ ἦν πρῶτος ὁ γράψας ὅτι ἡ φύσις τῇ φύσει τέρπεται καὶ ἡ φύσις τὴν φύσιν κρατεῖ καὶ ἡ φύσις τὴν φύσιν νικᾷ καὶ τὰ ἐξῆς; cf. Berthelot *‘Alchimistes grecs’* p. 43 et p. 57, Riess, Nechepsonis fragm. Philol. Suppl. VI p. 379.

Ipsum carmen exhibet

93. Marc. XXXVI 70. Carmen idioticum, quod lenire podagram dicitur, sic: in manus tuas expues, antequam a lecto terram mane contingas, et a summis talis et plantis usque ad summos digitos manus duces et dices: *‘fuge fuge podagra et omnis nervorum dolor de pedibus meis et omnibus membris meis’*, aut si alii praecantas, dices *‘illius, quem peperit illa’*. *‘venenum veneno vincitur, saliva ieiuna vinci non potest.’* ter dices haec et ad singulas plantas tuas vel illius, cui medebere, spues.

Sensus huius carminis clarus est: omnem fascinum solvi posse; venenum hoc loco, ut saepe, significat potionem magicam, fascinus fascino solvi potest, sed saliva ieiuna tam potens validumque venenum vel medicamen est contra podagram, ut superari non possit. Maxima est enim vis²⁾, quam tribuunt homines superstitiosi spuendo; nulla paene actio magica sine saliva efficitur. *terna despuere praedicatione in omni medicina mos est atque ita effectus adiuuare* (Plin. XXVIII 36); atque ita a Plauto (Capt. 550) *‘morbus qui sputatur’* commemoratur.

Ad hanc cogitationem de utili et noxia potestate eiusdem rei respicit carmen

94. Marc. VIII 172. Si arista vel quaelibet sordicula oculum fuerit ingressa, occluso alio oculo ipsoque qui dolet patefacto et digitis medicinali ac pollice leviter pertractato ter per singula de-

1) De quo agit Usener in Rhen. mus. vol. XXVI p. 157.

2) Vide de salivae vi magica et medicinali Plin. XXVIII 35 sq., Iahn *‘Böser Blick’* l. c. p. 83 sq., Kehr. quaest. magic. p. 16 sq., Grimm *‘Deutsche Mythologie’* II⁴ p. 923. et III⁴ p. 319., Wuttke l. l. § 251. etc., Sittl *‘Gebärden’* p. 117.

spuens dices: 'os Gorgonis basio'; hoc idem carmen si ter novies dicatur, etiam de faucibus hominis vel iumentum os aut si quid aliud haeserit, potenter eximit.

Primitus capiti Gorgonis inerat vis¹⁾ averruncans venenum et malum, itaque omnibus locis Γοργονεῖον insertum videmus, ubi ἀποτρόπαιον necessarium erat, in muris, portis, domibus, instrumentis domesticis, armis, vestitu. Sed etiam vim contrariam, salubrem atque utilem simul in se coniunxit; quod mythus, quem Creusa in Euripidis Ione (v. 1003 sq. K.) narrat, demonstrat. Athena enim, quae Gorgona interfecerat, Erichthonio filio suo χρύωμα, παλαιὸν ὄργανον dedit, quod continuit διςσοὺς σταλαγμοὺς αἵματος Γοργοῦς ἄπο (v. 1009) τὸν μὲν θανάσιμον, τὸν δ' ἀκεκφόρον νόσων (v. 1011), quarum una stilla νόσου ἀπείργει καὶ τροφὰς ἔχει βίου (v. 1019), altera κτείνει, δρακόντων ἰὸς ὧν τῶν Γοργόνος (v. 1021). Sed dicat quispiam, morbum Medusae vel Gorgonis capite depelli; quamquam illam potestatem imprimis Γοργονεῖον habere superstitiosi putabant, tamen haec sententia in hoc Marcelli carmen 'os Gorgonis basio' plane non quadrat. an quis audeat Gorgona, cuius aspectu omnia in saxum convertantur, basiare? ille, qui hoc carmine usus est, certe confidebat viribus salubribus, non pestiferis illius remedii.

Sed etiam carmen, quod nititur in contraria potestate Γοργονεῖου, prodit memoriae

95. Marc. XV 108. Ad os sive quid aliud haeserit faucibus, hi versus vel dicendi in aurem eius qui offocabitur vel scribendi in charta, quae ad collum eius lino alligetur, quo remedio nihil praestantius:

*Μή μοι Γοργεῖην κεφαλὴν δεινοῖο πελώρου
ἐξ Ἀΐδος πέμπειεν ἐπαινὴ Περσεφόνη. (Od. λ 634 sq.)*

Sed redeamus ad similiam in re magica vim, ex eadem sententia certe exoriebatur illud quod in multis medicamentis apparet: quemadmodum numerus adhibitarum rerum sensim minuatur, ita etiam morbum decrescere. Unum exemplum sufficiat: Marc. XXIII 55. *Ad splenis dolorem remedium egregium sic: quinque capita alei diligenter in grana purgati per dies septem lienoso manducanda dabis, ita ut primo die grana XXXI comedat ieiunus, secundo die grana XXV, tertio XVIII, quarto XV, quinto XI, sexto VIII, septimo VII,....*

Idem modus mysticus inest in quibusdam formulis, quae incantantur; ut

96. Marc. XV 102. Glandulas mane carminabis, si dies minuetur, si nox, ad vesperam et digito medicinali ac pollice continens eas dices: 'novem glandulae sorores, octo glandulae sorores,

1) Cf. Iahn l. i. p. 59 sq., Roscher 'Lexicon der Mythologie' I 2 p. 1695 sq.

septem glandulae sorores, sex glandulae sorores, quinque glandulae sorores, quattuor glandulae sorores, tres glandulae sorores, duae glandulae sorores, una glandula soror, novem fiunt glandulae, octo fiunt glandulae, septem fiunt glandulae, sex fiunt glandulae, quinque fiunt glandulae, quattuor fiunt glandulae, tres fiunt glandulae, duae fiunt glandulae, una fit glandula, nulla fit glandula.¹⁾

97. ib. X 34. Scribes carmen hoc in charta virgine et linteo ligabis et medium cinges eum vel eam, quae patietur de qualibet parte corporis sanguinis fluxum: sicycuma cucuma ucuma cuma uma ma a.

Quamquam sensus verborum obscurus est, tamen quid sibi velint cognosci potest: ut enim 'cucuma' aut plenius vocabulum demptis singulis litterulis ad nihilum redigitur, ita magis magisque cessabit sanguinis profluvium. dices fortasse inter priora vocabula 'sicycuma' et 'cucuma' interponendum 'icycuma' propter analogiam, tamen necessarium hoc non esse opinor; quamquam latere potest 'sic: cucuma'; similia exempla diminutionis litterarum non ad amussim perfectae inveni in charta magica Berolinensi a Partheyo edita (in 'Abhandlungen der Akademie', Berolini 1865 p. 109 sq.) II 1. ἀκρακαναρβα· καναρβα· αναρβα· ναρβα· αρβα· ρβα· βα· [α] λέγε²⁾ ὅλον οὕτως τὸ ὄνομα πτερυγοειδῶς. idem repetitur corruptum II 64a: γράφε τὰ ἱβ' ὀνόματα κατὰ φύλλα· ἐν, κρακαναρβα· καναρβα· ρακαναρβα· ακαναρβα· καναρβα· αναρβα· κ[α]ρβα· αρβα· ρβα· α· καὶ τὸ ἕτερον αλλαλα· κανταλαλα· νταλαλα· ταλαλα· αλαλα· λαλα· αλα· λα· α·.

Notissimum est illud 'Abracadabra', quod venit in proverbii consuetudinem, apud

98. Ser. Sam. v. 935.

inscribis chartae quod dicitur Abracadabra,
saepius et sup̄ter rep̄tes, sed detrahe summam,
et magis atque magis desint elementa figuris
singula, quae semper rapies, et cetera figes,
donec in angustum redigatur littera conum.

Non rarius alia vox obscura in amuletis discripta πτερυγοειδῶς i. e. in unam syllabam decrescens, quod pap. mag. Berolinensis II 5 et II 64 de vocabulo ἀκρακαναρβα praecipit, reperitur; cf. gemma a Koppio pal. crit. III § 583 expressa.

VI. Ἀδύνατα.

Sed veniamus ad aliud genus carminum, quae a nonnullis viris doctis³⁾ iis, quae plane non perspicui possent, adnumerabantur; sed tamen aperta est sententia horum enuntiatorum, cum nonnullis locis perspicue exprimatur, quid valeant; illa enim incantamenta dico,

1) Idem versus apud alios populos inveniuntur; cf. Liebrecht 'Zur Volkskunde' p. 371, Wuttke l. i. § 231.

2) λέγε πτερυγοειδῶς difficile foret, itaque emendandum est γράφε.

3) Becker-Marquardt: 'Röm. Alterth.' IV p. 125 adn. 755. et Kopp. pal. crit. III § 515 et 519.

quae quasi ἀδύνατα narrant. Haud raro comparationes ἀπὸ τοῦ ἀδυνάτου inveniuntur apud poetas, ut Prop. II 15, 17, Ov. trist. IV 7, 11, Calp. VIII 75, Verg. ecl. I 60—64, ubi Forbiger in adnotationibus multa alia exempla huius poetarum usus enumerat, quorum omnium fons erat Hom. Il. A 234. Ita etiam in carminibus magicis nonnullis haec opinio reperitur:

99. Marc. XII 46. Cum primum hirundinem videris, tacebis et ad aquam nitidam accedes atque inde in os tuum mittes; deinde digito obsceno i. e. medio, tam manus dextrae quam sinistrae dentes fricabis et dices: 'hirundo tibi dico, quomodo hoc (sc. aqua) in rostro iterum non erit, sic mihi dentes non doleant toto anno.' iterum alium annum et deinceps sequentibus similiter facies, si volueris remedii huius quotannis manere beneficium.

Deinde sequatur incantamentum, quod tribus locis exstat:

100. Marc. XXI 3. Adid(sc. corcum) aliud carmen:

'corce corcedo stagne¹⁾, pastores te invenerunt, sine manibus collegerunt, sine foco coxerunt, sine dentibus comederunt. Tres virgines in medio mari mensam marmoream positam habebant; duae torquebant, una retorquebat. Quomodo hoc numquam factum est, sic numquam sciat illa Gaia Seia corci dolorem.'

Marc. XXVIII 16. Carmen ad rosus sive hominum sive animalium diversorum sic. palmam tuam pones contra dolentis ventrem et haec ter novies dices:

'stolpus²⁾ a caelo cecidit, hunc morbum pastores invenerunt, sine manibus collegerunt, sine igni coxerunt, sine dentibus comederunt.'

Pelagonii c. VII p. 39 ed. Cionius. Ad dolorem ventris praecantatio: manu uncta oleo ventrem perfricato cum hac praecantatione:

'tres scrofae de caelo ceciderunt, invenit eas pastor, occidit eas sine ferro, coxit eas.... sine dentibus. bene coxisti, bene coxisti, bene coxisti.'

Apud Pelagonium versiculus 'coxit eas sine dentibus' ex duobus: 'coxit eas sine igni' et 'comedit eas sine dentibus', ut Marcelli

1) Grimm legit: corcedo corcedo stagna.

2) Ad 'stolpum' cf. infra p. 498 'stupidus in monte ibat' et ib. 'stulta femina etc.'.

loci demonstrant, in unum confluit. Ex quo intellegi potest, quam facile carmen sensu plane carens oriatur.

Sententia carminum haec est: ut illud, quod narratur, fieri non potest, ita etiam morbus ne possit infirmo nocere, quod claris verbis primo loco apud Marcellum (XXI 3) dictum est: 'quomodo hoc numquam factum est, sic numquam sciat illa Gaia Seia corci dolorem.' Huiusmodi ἀδύνατα alias saepe inveniuntur in mysticis verbis, veluti Marc. VIII 199. supra p. 486 iam allatum.... 'quidam adiciunt huic collyrio viperam siccam et arefactam in sole.... dices autem: 'quomodo tu non vides, sic et tuus sucus gustatus nulli noceat, sed ob rem, propter quam adiecta es, proficias bene curatione precor.'

Et Marc. VIII 191, qui locus iterum bis apud alios quoque scriptores exstat:

101. Marc. VIII 191. Si in dextro oculo varulus erit natus, manu sinistra digitis tribus sub divo orientem spectans varulum tenebis et dices:

'nec mula parit,¹⁾ nec lapis lanam fert, nec huic morbo caput crescat aut si creverit, tabescat.'

Garg. Mart. de cura boum § 19 Schuch. Ad glandulas iumentorum. luna XIV mane antequam manus laves, iumento omnia impedimenta tollis et manus sinistrae digito medicinali de glandula adprehendis et haec dicis mente precante:

'nec lapis lanam fert, nec lumbricus oculos habet, nec mula parit utriculum.

Cassia herbosa arbor fuit, manu humana haec ipsa concisa et carbo factus est. et si tuber, si panus, evalla. subula neceris²⁾ nec radices agas.' hoc semel dices.

Anecdolum latinum ed. Piechotta. CLXX. Si quod vulnus in oculis³⁾ nascitur, pollicem cum digito medicinaliter novies circumducis et sic dicis:

'quod mula non parit' et expues, 'nec cantharus aquam bibit'⁴⁾ et expues, 'nec palumba dentes habet' et expues, 'sic mihi dentes non dolent' et expues.

1) 'Mula non parit'; cf. Plin. VIII 173. *observatum ex duobus diversis generibus nata tertii generis fieri et neutri parentium esse similia, eaque ipsa quae sunt ita nata non gignere in omni animalium genere, idcirco mulas non parere*; cf. supra p. 488 n. 91; haec locutio saepe invenitur; iam Zopyro Babylonem oppugnantioraculum datum erat (Herod. III 153.) ἐπεάνπερ ἡμίονοι τέκωσιν, τότε τὸ τεῖχος ἀλώσεσθαι. 'mulae partus' prodigium erat, ut Cic. de div. II 22, 49 et 28, 61, Liv. XXXVII 3, 3, Iuv. XIII 64,

102. Marc. XIV 67. Iam supra allatum est p. 481. Ad dolorem uvae scribes in charta et collo laborantis linteolo suspendes: 'formica sanguinem non habet nec fel, fuge uva, ne cancer te comedat.'

103. Suidas s. v. Μύξος; cf. Suidas s. v. ἀλέκτωρ πίνει..... μύξος ὁ λαγογήρως παρ' ἡμῖν· ἐπωδὴ· Ἀλέκτωρ πίνει καὶ οὐκ οὐρεῖ, μύξος οὐ πίνει καὶ οὐρεῖ. λέγεται δὲ εἰς δυκουρίαν ὄνου.

Etiam in germanicis carminibus id genus sententiarum nobis interdum occurrit; cf. Rochholz 'Alemannisches Kinderlied' p. 226 sq., Kuhn 'Norddeutsche Gebräuche' p. 439 n. 320 et eiusdem auctoris 'Sagen etc. aus Westfalen' II n. 578; veluti contra febrem:

Die Bienen ohne Lunge,
die Störche ohne Zunge,
die Taube ohne Gall'
hilft für die 77 Fieber all'.

Has fabulosissimas res, quae fieri non possunt, et usus magicos vanos facete illudit poeta medii aevi anonymus, quem edidit Hagen 'Antike Comoedie in distichischer Nachbildung' in Fleckeiseni ann. vol. 97 p. 711 sq., versus ita apte rem describunt, ut praetermittere non possim, quin afferam:

- v. 307. Baucis virgineum temptans revocare pudorem
provida propositae colligit apta rei:
herbas, unguenta, potus, medicamina, cantus,
310. quae vobis breviter enumerare libet.
corvi candorem, fumum, tria flamina venti,
caeci cuiusdam lumina, noctis avem;
a calvi fronte crines, membrumque spadonis,
auditum surdi, verba carentis eis;
315. ignivomam glaciem defunctorumque calorem,
insani sensum cum ratione bovis;
duri mollitiem lapidis cum murmure stagni,
quercus pomiferas, vimina plena piris,
praeterea rugas pueri, barbas vetularum,
320. virus Cerbereum quaerit, ut addat eis.
his ibi confectis facit e meretrice puellam.

Sueton. Galba 4; atque ita proverbium fiebat 'cum mula pepererit' i. e. numquam; cf. Otto 'Sprichwörter der Römer' p. 232.

2) 'Subula neceris' Schuch p. 35 proverbium *subula leonem excipere* (Sen. ep. 82, 25) et *in aciem descendere subula armatum* (ib. 85, 1) comparans ad haec incantamentorum ἀδύματα adiungit. sed hoc non rectum est, 'subula necatur' panus aut tuber, ut nostri chirurgi fibula vulnus purulentum secant; Schuch p. 36 ipse 'fibula' proposuit.

3) Apparet praeceptionem cum incantamento pugnare, cum supra medicamentum contra vulnus oculorum afferatur, sed infra in carmine dentes nominentur.

4) Cod. praebet 'nec cantarus aqua vibet'.

Similes sunt versus germanici ad restituendam eodem modo virginitatem, quos Ad. Keller 'Altdeutsche Erzählungen' in 'Publicationen des litterar. Vereins Stuttgart' XXXV p. 480 edidit:

do kom ein alt weip gegangen,
 die ward von in gar schön enpfangen.
 sie sprach: thut diese red hin,
 so ler ich euch ein syn.
 davon euer meydtum wirt heil,
 grabt ein wortz, die heist garten geil!
 darzu nempt rittersporn
 und ein winig hagdorn;
 auch des marckes von eynem slegel
 und des gehirns von eynem wedel!
 nempt auch der glocken klang
 und der nachtigal gesangk,
 des odems von eynem schafe
 und ein quentein, das ich heint slaffe;
 darzu die weisheit von eyner kalben!
 darauss macht ein salben.

VII. Historiolae.

Prae ceteris maximo studio illa incantamenta digna sunt quae historiolum vel μυθιστορίαν narrant. Antiquitus apud omnes fere populos¹⁾ hoc carminis magici genus valde florebat; de quo Wuttke l. i. § 226 dicit: *Diese Formeln befehlen nicht, oder schliessen höchstens mit einem Befehle, sie reden nicht an, sondern sie erzählen, und immer etwas, was mit dem zu besprechenden in einer gewissen gleichlaufenden Beziehung steht, entweder aus der heiligen Geschichte und Sage oder aus dem Gebiete der kirchlichen oder natürlichen Wirklichkeit oder auch der dichtenden Phantasie.* Iam Herodotus I 132 de Persis narrat: μάγος ἀνὴρ παρεστὺς ἐπαεῖδει θεογονίην, οἷν δὴ ἐκεῖνοι λέγουσι εἶναι τὴν ἐπαιοιδήν.

Etiam Homeri verba, quibus profluvium sanguinis vulnerato ab apro Ulixi filios Autolyce inhibuisse narrat, (Od. τ 456 sq.):

ὤτειλὴν δ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἀντιθέοιο
 δῆσαν ἐπισταμένως, ἐπαιοιδῇ δ' αἶμα κελαινὸν
 ἔσχεθον.

usurpata esse cantilenae loco, Keuchen in prolegom. ad Ser. Samm. p. 65 dicit; sed locum non inveni.

Luciani verba sequantur, quae quamquam ille scriptor praestigias magorum aequalium salse irridet, tamen exemplum huius usus

1) Grimm 'Mythologie' II⁴ 1042 sq. et Kuhn 'Indische und germanische Segenssprüche' in KZ. XIII 49 sq. et 113 sq., Erman 'Aegypten und aegyptisch. Leben' II p. 471 sq., Dieterich 'Abraxas' p. 136 sq. et prolegom. ad pap. mag. p. 772 adn. 1.

Adversus eundem morbum apud Marcellum incantamentum in colligenda herba cantandum habemus.

109. Marc. XXV 13. Remedium ad nesciam (Grimm: ischiadem) sic: colliges herbam, quae dicitur britannice, die Iovis, vetere luna et liduna siccabis et repones, quia hieme non apparet; nam et viridis prodest . . . sed hanc herbam ter, dum tenes (teres Grimm.), antequam colligas, praecantare debes sic: 'terram teneo, herbam lego, in nomine Christi prosit, ad quod te colligo' medicinalibus digitis eam sine ferro praecides vel avelles.

Pro 'ter dum tenes' proposuit Ricardus Iahnke amicus 'terram dum tenes'; recte mihi videtur.

Etiam incantationes, quae secuntur, diversis locis exstant et latinis et germanicis.

110. Marc. X 35. Carmen hoc utile profluvio muliebri: 'Stupidus in monte ibat, stupidus stupuit; adiuro te, matrix, ne hoc iracunda suscipias'; pari ratione scriptum ligabis.

Quibuscum verbis iam Iacobus Grimm ('Kl. Schriften' II p. 147) germanicos versus comparavit, quos e codice Argentoratensi saec. XI (l. i. p. 29) edidit: Ad stringendum sanguinem.

Tumbo saz in berke
mit tumbemo kinde in arme,
tumb hiez der berc,
tumb hiez daz kint,
der heilego tumbo
versegene dise wunta.

Certe in vocabulo 'stupidus' vel 'tumbo' latet deus quidam obscurus, quod summo ingenio Grimm perspexit. Cum hac germanica cantatione plane consentiunt verba carminis, quod invenitur in codice Bernensi A 92, saec. X, fol. 1a (cf. Hageni catalog. p. 129).

111. Formula magica ad sanguinem siccandum:

Stulta femina super fontem sedebat
et stultum infantem in sinu tenebat,
siccant montes, siccant valles,
siccant venae, vel quae de sanguine sunt plenae.
(cod.: qui; fortasse emendandum est, 'cui'.)

Fortasse 'super montem' legendum est, ut in antecedentibus incantationibus; 'stulta femina' mythice nebulam¹⁾ significare videtur, quae non pluit, sed in monte sedet; quamquam 'super fontem' teneri potest, quod ita etiam fit, ut montes et valles siccent.

112. Pelagon. XIX praebet carmen $\mu\theta\iota\sigma\tau\omicron\pi\acute{\iota}\alpha\nu$ valde corruptam continens, quam Buecheler in mus. Rhen. vol. XLV p. 332 evidenter feliciterque ita emendavit:

---

1) cf. Wuttke l. i. § 23, Schwartz 'Indogerm. Volksglaube' p. 112 sq.

Praecantatio ad equos hordiatos sive ad torsionem, Absyrti apopiras (= ἀπὸ πείρας) ait. 'Equus telluris flori natus, orcus, cognatus orcus pedem indit, vidi; nunc ego pedem indam orco, si tortionatus, si hordiatus, si lassatus, si calcatus, si vermigeratus, si vulneratus, si marmoratus, si roboratus, si equus non poterit esse. nocivum quia vidi orcum, his carminibus istis equis dabo remedium'; hoc carmen in aurem dextram equo dices: 'semel natus, semel remediatus'; et spuis in aurem; remediasti, si frequentius incantaveris. (Codex: aeluris; florinacus; vidi non ego pedem orco; lassus; noctuum quia videor cum iis carminibus).

Alia exstat apud Pelagonium incantatio, etiam in corpus Hippiatricorum (p. 100, c. 692 ed. Miller = ed. Ruelle Basileae 1537¹) p. 216) recepta, quae solem equorum quasi deum esse commemorat:

113. Pelag. c. XX p. 76.

Item si vipera, aut falangio aut mus araneus monorderit, prodest terram formicarum cum vino faucibus infundere, aut ipsa vulnera confricare: sed et verba religiosa non desint, nam sol peculiariter dominus equorum invocatus ad medelam adest; quem hoc modo, cum terram p. talparum coeperis tollere, invocabis sic: 'tu, sol divine, calide et frigide, tantum mihi ab alienasti'; hoc dices, et suprascriptam medelam faucibus infunde.

Ἱππιατρικά p. 100, c. 692.

Πελαγωνίου πρὸς τὰ ἀπὸ ἐχίδνης δήγματα καὶ μυγαλῆς καὶ φαλαγγίου (a. l. ἰών). Συμβάλλεται τοῖς πεπληγμένοις γῇ ἀπὸ μυρμηκιᾶς ἐγχυματιζομένη μετὰ οἴνου καὶ αὐτὰ δὲ ἀποτρίβειν τὰ πλήγματα· ἡ δὲ θεοφίλη λιπαρὰ παρήματα καὶ ὁ ἥλιος τῶν ἵππων ἰδικός ἐστιν δεσπότης καὶ χαίρων πρὸς τὴν τούτων ἔρχεται θεραπείαν. ἐπικαλούμενος οὕτως ὅτε τὴν γῆν λαμβάνεις λέγε· Δέσποτα ἥλιε θερμὲ καὶ ψυχρὲ, τοσοῦτόν με ἀπηλλοτριώσας; τοῦτο λέγων ἔμβαλε κατὰ τοῦ λαιμοῦ τὸ βοήθημα.

In his verbis offendit: ἡ δὲ θεοφίλη λιπαρὰ παρήματα καὶ ὁ ἥλιος . . ., ad quae verba adnotat Miller: 'probablement ἡ δὲ θεὸς φιλεῖ λιπαρή-

1) Hic Ἱππιατρικῶν codex Paris. 2322 multo magis respondet Pelagonio, quam editio Basiliensis; ordo enim remediorum, veluti capitis primi et sexti Pelagonii, inter duos libros omnino fere consentit, cum codex, quo Ioannes Ruelle, primus editor, usus est, multum a Pelagonio distet. Atque etiam ex hoc codice Parisino mihi verisimile fit, Pelagonium ut nunc in editione Cionii habemus plurimis locis e corpore Ἱππιατρικῶν fluxisse, quamquam infitiri non possum primo Pelagonium latinis verbis conscriptum esse; qui latinus Pelagonii liber in Ἱππιατρικά receptus postea inde in latinum sermonem deinceps retro converti potest. Per multos locos corruptos alterius libri ex altero facile emendantur; sed de hac re vix prius indicare possum, quam Ihmii disputationem: Prolegomena in novam Pelagonii artis veterinariae editionem Halis 1891 inspexi.

ματα'; sed non probo hanc emendationem, legendum enim est, si 'religiosa verba' Pelagonii comparamus: λιπαρὰ τὰ ῥήματα. Porro quid hoc loco ἡ δὲ θεός? Scribe ἡ δὲ θεότης.

Etiam Marcelli (XXXVI 19) locus sollemnis formulae colorem habet:

114. Adversus podagram. . . . . Phlomm moles et dices, quamdiu moles: 'summum caelum, ima terra, medium medicamentum' . . . . .

Quam cantionem apud alios populos habemus, ut Wuttke § 236 affert ex illo libro famosissimo 'Romanusbüchlein'. Longam incantationem secuntur in fine haec:

Der Himmel ist ob dir,
das Erdreich unter dir,
du bist in der Mitten,
ich gesegne dich vor das Verritten.

cf. Bartsch 'Sagen, Aberglauben etc. aus Mecklenburg' II p. 385 sq., qui permulta exempla huius generis enumerat.

Obscurus est sensus verborum (fortasse 'Αδυνάτων capiti adnumerari potest.):

115. Hippiatr. p. 15, c. 17. Φυλακτήριον πρὸς μάλιν παρὰ τοῦ φιλοσόφου. μύρμηξ ψοφεῖ· πέλωρος κεφαλὴν οὐκ ἔχει· ἔλαφον πιάσας ἀμέλξω Μυσίαν παλαιτάτην . . . (secuntur ἐφέσια γράμματα) . . . γράψας ἐν χάρτῃ καθαρῇ ἢ κακκιτερίνῳ περίαπτε (cod. μαλαιτάτην, emendationem Radermachero debeo.)

Sequatur incantatio ad maleficas averruncandas utilis, quae traditur apud

116. Fest. p. 314 M. Stri(gem ut ait Verri-)us Graeci στρίγγα ap(pellant) quod maleficis mulieribus nomen inditum est, quas volaticas etiam vocant. Itaque solent his verbis eas veluti avertere Graeci: CYPPIANTA ΠΟΜΠΕΙΕΝ ΝΥΚΤΙΚΟΜΑΝ ΣΤΡΙΝΤΑΤΟΛΑΟΝ ΟΡΝΙΝ ΑΝΩΝΥΜΙΟΝ ΩΚΥΠΟΡΟΥΣ ΕΠΙΝΗΑC.

Quae verba C. Otf. Mueller editor restituit et ad versus hexametri metrum ita restrinxit:

στρίγγ' ἀποπομπεῖν νυκτικορώνην στρίγγ' ἀπὸ λαῶν
ὄρνιν ἀνώνυμον ὠκυπόρους ἐπὶ νῆας [ἐλαύνειν].

Bergk P. L. G. III⁴ p. 664 sq. versus lyricos ita constituit:

Στρίγγ' ἀποπομπεῖν
νυκτιβόαν,
στρίγγ' ἀπὸ λαῶν,
ὄρνιν ἀνώνυμον
ὠκυπόρους ἐπὶ νῆας.

Sententiam noctuas a civitate in naves mitti commode mihi videtur Mueller in 'supplemento adnotationis ad Festum' p. 409 inde interpretari, quod cum noctua in terra mala portenderet, in navali tamen

proelio fausta significare credebatur (cf. Diogen. prov. III 72, 93, Aristoph. Equ. 1102 [1091], Schol. ad Vesp. 1024 [1081], Hesych. s. v. γλαύξ ἔπτατο; cf. Schmidt in Fleckeiseni ann. 1891 p. 561 sq.).

117. Marc. XV 89. Remedium valde certum et utile faucium doloribus. scribes in charta haec:

εἶδον τριμόρφου χρούσειον τὸ σάνδαλον,
καὶ ταρταρούχου χάλκεον τὸ σάνδαλον.
σῶσόν με σεμνὲ νερτέρων ὑπέρτατε.

quam chartam in phoeniceo obvolutam lino colligabis colloque suspendes meminerisque ut mundus haec facias, et ne tertia manu scriptura tangatur.

cod.: τριμερυ χροισειον τοαναδον και ταρταρουχου χακειν τουαναδοντες σουν σεμνερ νερτερον υπερβατε; de emendatione cf. sched. philol. p. 131 sq. et Dieterich de hymnis Orphicis p. 42.

Nonnullas cantilenas edidit Valentinus Rose (Hermae t. VIII p. 54) e codice Sangallensi no. 751, qui librum 'medicina Plinii' cum multis superstitiosis rebus continet; compendia dissolvi et quantum potui emendavi.

118. lib. II c. 57 p. 254. Ad membrorum omnium dolorem praecantatio. homini haec dicis tergens ter novies de manu sinistra digito medicinali et pollice, dices: 'Vertigontes audierunt, Iovem patrem sibi ad optationem dedisse, ut si quid doleret, eadem die, qua te nominasset, tu illi sanum faceres quod doleret. Vertigontis tui meminito, mihi sanum facies quod dolet'; omnia nominabis.

(cod.: nominas set tu illis anum facere qđ dolere tegontis tu<i>, facies et quod; 'tergens' adiecit Fridericus Vollmer amicus; 'qua' supplevit Iahnke.) Ex historia narranda enuntiatum extemplo transit ad Iovem invocandum, ita orta est oratio obscura; sermo colorem Gallicum habet (cf. de manu sinistra), atque Vertigontes videntur esse gens Gallica.

119. lib. III c. 16 p. 268. Ad combustum. Praecantatio ad combustum; dicis haec rangaruagauerbat. ter dicito et lingito ter et expuito. Praecantatio ad combustum, ne fiant ulcera, dicis haec [in]: 'ferrum candens linguam restringat, ne noceat.' hanc incantationem tamen ex ore Druidum: 'Siculi vident[ur] iligo vel marino piso adriacicum et iscito malluli drogoma ex aua mit≡unt astandem.' Combustum recens alumen ex aqua frigida ponito sanabit . . . . .

(cod.: fiat ulcera; restringuat; hanc incantatio totam net ≡ oridru ido. Emendationem Usener benigne mecum communicavit.) — Alteram partem inde a verbis 'Siculi videntur' praebui, ut Rose; desperavi enim de emendandis verbis cum nihil intellexerem, nisi verba 'Siculi vident e litore marinum piscem adriaticum' . . . . et deinde 'ex aqua mittunt astantem'; Radermacher meus hanc emendationem proposuit: Siculi vident in ingluvie marina piscem Adriaticum et iis cito mulluli tragemam (τράγημα) ex aqua mittunt gustandam.

124. fol. 5^v. Precatio eiusdem herbae (sc. vettonicae): 'Herba vettonica, quae prima inventa es[t] ab Aesculapio, his precibus adesto, peto; magna herbarum omnium domina dic(er)is per hunc, qui te iussit creari et remediis plurimis adesse. His numeris XLII adesse digneris.' hoc incantas mundus ante solis ortum, legis eam mense Augusto.

(cod.: Scolapio, dicis.)

fol. 35^v. Ad profluvium mulieris, supra p. 488 iam allatum est.

Multae aliae precationes herbarum exstant, quae magis aut minus eadem sunt; imprimis autem commemorandae sunt haec:

125. fol. 108^v. Herba chrysocanthos; sic legi oportet ante meridiem luna III VI IX XIV, cum veneris ad eam mundus, sic dicis: 'sancta herba chrysocanthos, per Aesculapium, herbarum inventorem, te rogo, ut venias huc ad me hilaris cum effectum magno et praestes quae a te fidus posco.'

(cod.: chrysocantis, sanata herba; scolapium.)

126. fol. 111^v. Eriphia. precatio eiusdem herbae: 'herba eriphia, ut adsis me rogante et cum gaudio virtus tua praesto sit et ea omnia persanes, quae Aesculapius aut Chiron centaurus, magister medicinae, de te adinvenit.'

(cod.: erifion, scolapius.)

127. fol. 113^v. Basilisca. Sic legi oportet, ut qui eam leget, prius consideret salutem suam et vadat mundus ab omnibus; vestes habeat intactas mundas, ne cum vadat mulier menstruata eum contingat, aut ne a viro qui inquinatus est (sc. contingatur). quam herbam cum legere coeperit, sic antequam ad eam veniat, habeat querci folia in manu sua et aquam fontanam ex tribus nymphis et ex eadem aqua de ramulo querci purificet se vel aspergat ita, ut sol mergit, manu dextra; sic precetur 'dea sancta tellus' et cetera, quae in capite scripta sunt.

(cod.: vada mundus; cum contingat; qui eum inquinatus; aqua fontana.)

Hoc carmen 'Dea sancta Tellus' atque precatio omnium herbarum exstant praeterea in 1) cod. Vossiano L. Q. 9, saec. VI = A, ex quo edidit Piechotta Anecdota latina, 2) cod. Vratislaviensi III F 19, saec. XI = B, 3) cod. Laurentiano LXXIII 41, saec. XI = C, 4) cod. Laurentiano LXXIII 16, saec. XIII = D (de quibus vide Baehrens *Miscell. critica* p. 107 sq.) et iam ediderunt Schneider in *Ind. lect. hib. univ. Vratisl.* a 1839, Riese in *Anthologia latina* I p. 18 sqq., M. Schmidt in *progr. Ienensi* a. 1874, Baehrens in *Poet. lat. min.* I p. 138.

Sed de recensendis his precationibus cum editoribus, qui carmina Plautina vel Terentiana arte composita restituere voluerunt, non consentio. Cum de tempore et origine plane nihil sciamus neque quidquam e versibus ipsis conicere possimus, optimus mihi videtur

Tu | illa vere gentium et divum parens, ⁶ ⁷
 Sine qua nec maturatur quicquam nec nasci potest.
 Tu es magna, tu es divum regina <o> dea.
 20 Te, diva, adoro tuumque ego nomen invoco,
 Facilisque praestes hoc mihi, quod te rogo,
 Referamque gratis, diva, tibi merito fide;
 Exaudi, quaeso, | et fave coeptis meis;
 Hoc quod peto a te, diva, mihi praesta volens:
 25 Herbas, quascunque generat maiestas tua,
 Salutis causa tribuis cunctis gentibus:
 Hanc mihi permittas medicinam tuam ∪ _.
 Veni ad me cum tuis virtutibus ∪ _:
 Quidque ex his fecero, habeat eventum bonum,
 30 Cuique easdem dederō quique easdem a me acceperint,
 Sanos eosdem praestes. nunc diva [postulo ut] hoc mihi
 Maiestas praestet <tua>, quod te supplex rogo.

129. Precatio omnium herbarum.

Nunc vos potentes omnes herbas deprecor.
 Exoro vos maiestatemque vestram, quas
 Parens tellus generavit _ _ _ ∪ _
 _ _ et cunctis gentibus dono dedit:
 5 Medicinam sanitatis in vos contulit
 Maiestatemque, ut omni generi _ ∪ _
 Humano sitis auxilium utilissimum.
 Hoc supplex exposco precorve <vos> ∪ _
 ∪ huc adeste cum vestris virtutibus;
 10 Quia quae creavit, ipsa permisit mihi
 Ut colligam vos, hoc favente etiam, cui
 Medicina tradita est, quantumque vestra _
 Virtus potest, praestate medicinam bonam,
 Causam salutis. gratiam, precor, mihi
 15 Praestetis per virtutem vestram, ut omnibus

17. tu A: tum B C D. — vere A: ver et B C, vero D. — 19. regina dea *codd.*, o *supplevit Fridericus Vollmer*, ac *Riese*. — 20. nomen B C D: numen A. — 22. gratis *Baehrens*: gratias A C D, gratiam B. — 25. maiestas tua *transposuit Schneider*: tua maiestas *codd.* — 29. quidque *Baehrens*: quidquid *codd.* — 31. eosdemque praestes *codd.* — postulo ut *glossema delevit Schmidt*. — 32. tua *suppl. Riese*, om. *codd.*

2. exoro maiestatemque vestram vos quas *codd.*, *transposui*. — 8. vos *supplevit F. Vollmer*. — 9. adeste te A, adestote B C D. — 10. quia quae *Baehrens*: quaque D, quia qui A B C. — creavit vos *codd.*, vos *eiecit Baehrens*. — ipsa B C D, ipse A. — 11. faventem A, favente hoc B C D. *transponendum est, an fāvente?* — 14. sanitatis *codd.*, salutis *Schmidt*. — 15. virtutem B C D: tutelam A.

133. ib. 2413, 15 a = Henzen 'bull. archeol.' 1866 p. 253: ἐπι[α]λοῦμ[αί] σε κυρι[εῖ]α, secuntur ἐφέσια γράμματα, et in altera parte (b) leguntur inde a v. 2. θε[ᾶ] Ἰ[σι]ς[ς] ἀπάλλαξον Πρίσκον ἀπὸ τοῦ πόνου τοῦ ἥπατος; cf. Kopp palaeogr. crit. IV § 794. ἀπάλλαξον τὸ περὶ τὸν στόμαχον πάθος τοῦ πάσχοντος.

134. Etiam inscriptio ib. no. 2413, 14, quam Amati 'giornal. arcad.' 1820 vol. VI 168 sic legit: ἐπ[ι]καλο[ῦ] μέ σε, μεγαλόδοξε, ὃς ἰάματα ἔθηκας καὶ ἐσά[κ]ο[υ]σόν μο[υ] καὶ π[οί]η[σ]ό[ν] με [ἐ]πι-τυχε[ῖ]ν ὅ[τι] β[ο]ύλ[ο]μαι? . . . . v. 6. ὅποιονοῦν νόσημα διὰ τὸ μέγα ὄνομά σου κτλ. ad morbum depellendum videtur adhibita esse.

Denique incantamentum tractandum est, quod ad singularem antiquitatis superstitionem respicit:

135. Hipp. p. 123, c. 980. Πρὸς λύκον τὸ πάθος ζῶων· ἵνα πρῶτος ὁρῶν τις οὕτως εἶπη· οὐκ ἔλαθες, λύκος εἶ καὶ δάκη τὸν τόπον τοῦτον τρίτον καὶ καθάπαξ δακέτω.

(auctori cod., corr. Radermacher.)

Haec incantatio sine dubio consistit in illa prisca opinione, hominem obmutescere, si lupo eum, qui illi obviam eat, prius viderit, quam homo lupum; cf. Plin. VIII 80. *Sed in Italia quoque creditur luporum visus esse noxius, vocemque homini, quem priores contemplantur, adimere ad praesens*, et Servius ad Verg. ecl. IX 54. *etiam physici confirmant, quod voce deseratur is, quem prior viderit lupo: unde etiam proverbium natum est 'lupus in fabula', quotiens supervenit ille, de quo loquimur et nobis sui praesentia amputat facultatem loquendi*, cf. Anecd. Helvet. p. 273, 11 Hagen. et Otto 'Sprichwörter der Römer' p. 199 sq. Ad hanc superstitionem de lupo multis locis scriptores alludunt, cf. Plato de republ. I 336 d, Theocr. XIV 22, Verg. ecl. IX 54, Geopon. XV 1, 8 ὁ λύκος προορῶν τὸν ἄνθρωπον ἀσθενέστερον αὐτὸν καὶ ἄφρωνον ποιεῖ, ὡς ὁ Πλάτων ἐν ταῖς Πολιτείαις αὐτοῦ φησιν· ὀφθεῖς δὲ πρότερος ὁ λύκος αὐτὸς ἀσθενέστερος γίνεται. Haec opinio vulgaris de lupo etiam apud Germanos, Francogallos, Italos nostri temporis floret vigetque; cf. Wuttke § 271, Liebrecht 'Zur Volkskunde' p. 335.

VIII. Incantamenta, quibus actio magica adiuvatur.

Sed veniamus ad alterum genus incantationum, quae locum experimentorum superstitionum obtinere aut vim eorum augere putabantur; veluti apud omnes gentes nudam mulierem aut virginem plurimum valere atque vim avertentem in ea inesse, persuasum habebant homines harum rerum curiosi; gestus enim obscenus iniuriosus et contumeliosus erat; itaque malum imminens depellere potuit (cf. Iahn 'Böser Blick' p. 80 sq. et 93 sq.). Saepissime in cultibus institutisque lustralibus invenimus mulieres nudas aut menstruas

inest, infra angues duo cum hac inscriptione: INTRA ... FEL(iciter); cf. ib. VI 77, 2278, 20191, VII 544, Eph. epigr. VIII 244, Kaibel IGSI. nr. 1834.

Afferendae sunt hoc loco inscriptiones domorum, quae abigere malum fascinum credebantur; nonnullae huiusmodi et a scriptoribus antiquis memoriae traduntur et in domibus re vera inscriptae inveniuntur, ut exstat apud

138. Laert. Diog. VI 39. Εὐνούχου μοχθηροῦ ἐπιγράψαντος ἐπὶ τὴν οἰκίαν· μηδὲν εἰσίστω κακόν· ὁ οὖν κύριος, ἔφη (sc. Διογένης), τῆς οἰκίας ποῦ εἰσῆλθε;

139. ib. VI 50. Νεογάμου ἐπιγράψαντος ἐπὶ τὴν οἰκίαν·

ὁ τοῦ Διὸς παῖς καλλίνικος Ἡρακλῆς
ἐνθάδε κατοικεῖ· μηδὲν εἰσίστω κακόν·

ἐπέγραψε μετὰ τὸν πόλεμον ἢ συμμαχία.

Haec narratio invenitur etiam apud Clem. Alex. Strom. VII 4, 26 p. 302 Sylb., quem Theodoretus affect. cur. VI 239 ed. Gaisf. exscripsit, et Gnomol. Vatic. 564 ed. Sternbach 'Wien. Stud.' XI 238; cf. Preger Inscriptiones graecae metricae nr. 213. Homini, qui domum possederit, nomen fortasse fuisse Heraclem putat Nauck (Philol. V p. 559 sq.), qui hos esse versus iambicos primus vidit; sed hoc mihi parum verisimile videtur; multo magis persuasum habeo fausti ominis causa nomen dei aut daemonis tutoris inscriptum esse (cf. Iahn 'Böser Blick' p. 75 sq.), atque inter deos fautores summi habebatur Ἡρακλῆς, cuius cognomen eadem de causa ἀλεξίκακος erat; cf. Lucian. in fugitiv. 32, Diodor. V 64, Kopp crit. pal. IV § 728 sq. Sed haec inscriptio etiam in lapidibus insculpta adhuc exstat CIL. IV 733, inscriptio parietaria Pompeiana: ὁ τοῦ Διὸς παῖς καλλίνικος Ἡρακλῆς | ἐ(ν)θάδαι | κατοικεῖ | μηδὲν εἰς εἰσαίτω | κακόν, cf. Buecheler Mus. Rhen. XII 248 et Kaibel epigr. graec. no. 1138, ubi eosdem versus perditos in lapide CIG. III 4673 cognovit.

Conferri possunt versus a Buechelero in Anthologiae epigraphicae latinae spec. I n. IX (= Or. 4957) editi:

140. Hercules invicte, sancte Silvane, [ad tuos
hic advenisti: ne quid hic fiat mali.

141. In hunc numerum inscriptionum refert Kaibel l. i. no. 1137 = CIG. III 6308 (Wilamowitz bull. archeol. 1874 p. 51):

ὁ παυσίλυπος οἶκος οἷός ἐστιν ἀσφαλῶς
ἐστίν, δὲ καὶ σιγᾶν ἀκλυδονοῦν γέρας.

Similiter apud Theocritum in clarissimo idyllio magico in amatorio ritu effigies cerea¹⁾, quae amatorem perfidum significat, fabricatur.

145. Theocr. II 21. Πάcc' ἄμα καὶ λέγε ταῦτα· τὰ Δέλφιδος ὅστία πάσσω. Cf. v. 62. καὶ λέγ' ἐπιφθύζοις· τὰ Δέλφιδος ὅστία μάσσω; tum in effigiem symbolico modo acus tenues immittuntur a saga et effigies ipsa flammis traditur; ut sicut igne cera tabescit, ita amore amator consumatur; cf. supra p. 485 versus Theocriti et Vergilii. — Fortasse etiam afferri carmen decies repetitum (Theocr. II 17) necesse est.

ἱυγξ, ἔλκε τὸ τῆνον ἐμὸν ποτὶ δῶμα τὸν ἄνδρα,
cui respondet Vergilii (ecl. VIII 68) saepe repetitus versus:
ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.

Ut in ritu magico amatorio simulacrum cereum locum amatoris obtinet, sic in medicamento ad strigas expellendas pro infantis corpore intestina porcina illis volaticis offeruntur. Ovidius narrat mythum de dea Carna, quae Procam regem ab avibus nocturnis liberat, sed Cardeam, deam cardinum, propulsatricem omnium noxiorum daemonum, inprimis a pueris infantibus, et Carnam vel Cranem, deam extorum vitalium, permutat:

146. Ov. Fast. VI 141 sq.

Sive igitur nascuntur aves, seu carmine fiunt,
naenia²⁾que in volucres Marsa figurat anus:
in thalamos venere Procae. Proca natus in illis
praeda recens avium quinque diebus erat,
pectoraque exsorbent avidis infantia linguis:
at puer infelix vagit opemque petit.
territa voce sui nutrix accurrit alumni
et rigido sectas invenit ungue genas.
quid faceret? color oris erat, qui frondibus olim
esse solet seris, quas nova laesit hiems.
pervenit ad Cranem et rem docet. illa 'timorem
pone! tuus sospes' dixit 'alumnus erit'.
venerat ad cunas: flebant materque paterque.
'sistite vos lacrimas, ipsa medebor' ait.
protinus arbutea postes ter in ordine tangit
fronde, ter arbutea limina fronde notat,
spargit aquis aditus — et aquae medicamen habebant —
extaque de porca cruda bimenstre tenet.
atque ita 'noctis aves, extis puerilibus' inquit
'parcite: pro parvo victima parva cadit.

1) Imago cerea saepe adhibetur, cf. Hor. epod. V 81, XVII 76, sat. I 8, 30, Ov. ep. VI 91, amor. III 7, 29, Verg. ecl. VIII 81.

2) Naenia est carmen vel incantatio.

cor pro corde, precor, pro fibris sumite fibras.
 hanc animam vobis pro meliore damus'.
 sic ubi libavit, prosecta sub aethere ponit,
 quique adsint sacris, respicere illa vetat.
 virgaque lanalis de spina ponitur alba,
 qua lumen thalamis parva fenestra dabat.
 post illud nec aves cunas violasse feruntur,
 et rediit puero, qui fuit ante, color.

Locum Ovidii totum attuli, quod historiolum universam, quorum exempla supra p. 495 sqq. iam enumeravi, non solum verba Carnae 'noctis aves, extis puerilibus parcite ....' pro incantamento adhibitam esse puto.

Deinde reperiuntur verba magica in Lemuriorum Romanorum ritu usurpata, quae exstant apud eundem

147. Ov. Fast. V 433 sq.:

Signaque dat digitis medio cum pollice iunctis,
 occurrat tacito ne levis umbra sibi;
 cumque manus puras fontana perluit unda,
 vertitur et nigras accipit ore fabas
 aversusque iacit. sed dum iacit 'haec ego mitto,
 his' inquit 'redimo meque meosque fabis'.
 hoc novies dicit nec respicit. umbra putatur
 conligere et nullo terga vidente sequi.
 rursus aquam tangit Temesaeaque concrepat aera
 et rogat, ut tectis exeat umbra suis;
 cum dixit novies 'manes exite paterni',
 respicit et pure sacra peracta putat.

IX. Incantamenta e ludis puerilibus enucleata.

Priusquam ad incantamenta vertamur, quae non natura menti atque opinioni populi insita erant, sed a magis ac praestigiatoribus orientis ad Graecos Romanosque delata sunt, pauca dicamus de quibusdam puerilibus ludis et cantilenis, quae certe principio incantationes erant. Ad hunc morem illustrandum aptissimus est locus

148. Hor. art. poet. 417:

Occupet extremum scabies.

Ad quem versum, ut intellegatur, scholiastarum adnotationes inspicere necessarium est; Acron: 'occupet .... ille patiatur scabiem, qui extremus componet versus; μεταφορικῶς autem locutus est a ludo puerorum. Ita enim pueri currentes aiunt: 'occupet scabies in extremo remanentem' .... scabies ludus puerorum est, ut habes in Suetonio Tranquillo (cf. Sueton. ed. Reifferscheid. p. 346 no. 198). Porphyrio ib.: hoc ex ludo puerorum sustulit, qui ludentes solent dicere: quisquis ad me novissimus venerit, habeat

155. Huc respicit Iamblichus (de vita Pyth. XXV § 113 Nauck.), ubi narratur Empedocles ira percitum iuvenem ope musices et versus Homericī ad sanam mentem revocasse: εὐθὺς ἀνεκρούσατο (sc. Ἐμπεδοκλῆς) τὸ

νηπενθές τ' ἄχολόν τε κακῶν ἐπὶ ληθες ἀπάντων

κατὰ τὸν ποιητὴν (Hom. Od. δ 221) καὶ τὸν τε ἑαυτοῦ ξενοδόκον Ἄγχιτον θανάτου ἐρρύσατο καὶ τὸν νεανίαν ἀνδροφονίας.

Nonnulla amuleta cum versibus Homericis servata sunt; veluti Wessely in Studiis Vindobonensibus VIII p. 116 'Neue griechische Ostraka' testam edidit, in qua sunt versus Iliadis M 442 sq. inscripti.

156. ὥς φάτ' ἐποτρύνων, οἱ δ' οὔασι πάντες ἄκουον·

ἔθυσαν δ' ἐπὶ τεῖχος ἀολλέες, οἳ μὲν ἔπειτα

κροσσάων ἐπέβαινον ἀκαχμένα δούρατ' ἔχοντες.

Porro Rumpff in Fleckeiseni annalibus philol. 1866. vol. 93 p. 716 sq. aliud amuletum musei Visibadensis publicavit cum hac inscriptione:

157. ΡΕΙΝΑ ΠΑΡ | ΟΦΘΑΛΜΟΝ | ΛΕΥΚΟΥ ΟΔΩ | ΠΕΡΗCΕΝΟ,

in qua editor cognovit versum Iliadis Ε 291:

ῥῖνα παρ' ὀφθαλμόν, λευκούς δ' ἐπέρησεν ὀδόντας.

Cf. Roeper 'Ein homerischer Talisman, eine philologische Humoreske' Philolog. V p. 162 sq., 'Archaeol. Zeitung' XXV 24* adn. 73, Kaibel IGSI. no. 2580, 2.

In papyro magica, quae vocatur Parisina magna, (ed. Wessely)¹⁾ multa exempla huius usus exstant,

158. fol. 7^r v. 467 = fol. 10^v v. 824 et v. 831: θυμοκάτοχον.

(Θ 424) *τολμήσεις Διὸς ἄντα πελώριον ἔγχος ἀεῖραι.*

fol. 7^r v. 469 = fol. 10^v v. 832: πρὸς φίλους.

(K 193) *αἰρεῖτω, μὴ χάσμα γενώμεθα δυσμενέεσσιν.*

fol. 7^r v. 471 sq. = fol. 10^v v. 821 sq. = fol. 24^v v. 2145 sq.: τρίστιχος Ὀμήρου πάρεδρος·

(K 564) *ὥς εἰπὼν τάφροιο διήλασε μώνυχας ἵππους.*

(K 521) *ἄνδρας τ' ἀσπαίροντας ἐν ἀργαλέησι φονῇσιν.*

(K 572) *αὐτοὶ δ' ἰδρῶ πολλὸν ἀπεννίζοντο θαλάσση.*

fol. 7^r v. 474 = fol. 10^v v. 830:

(Ε 385) *τλῆ μὲν Ἄρης, ὅτε μιν Ὠτος κρατερός τ' Ἐπιάλτης.*

1) In 'Denkschriften der Akademie der Wissenschaften' Vindobonae 1888. vol. XXXVI 2 p. 24 sq. 'Griechische Zauberpapyri von Paris und London'.

e contrario oppositi sunt. Item medicamentum Alex. Tralliani (II p. 581) contra podagram, Homeri versus:

τετρήχει δ' ἄγορή, ὑπὸ δ' ἐκτοναχίζετο γαῖα

et morbus plane contraria sunt; vix enim qui ex pedibus laborant, impune efficere conentur, ut terra crepet. Eandem ob causam ('e contrario') podagrae doloribus cruciati iubentur pellem cervi, animalis pedibus celerrimi et robustissimi, parti aegrotae adpendere (Lucian. philops. c. VII). Quamquam Lucianus hanc causam in risum vertere videtur, tamen non dubito, quin homunciones talibus causis ad ridiculas res commoti sint.

Etiam aliis poetis, tamquam vatibus sacris, magica vis adtribuebatur, ut Sophocles paeana ad Aesculapium cantando ventos mitigasse traditur; cf. Philostrat. vit. Apoll. VIII 7, 28 ἐνθυμηθεὶς μὲν Δημόκριτον ἐλευθερώσαντα λοιμοῦ Ἀβδηρίτας, ἐννοήσας δὲ Σοφοκλέα τὸν Ἀθηναῖον, ὃς λέγεται καὶ ἀνέμους θέλξαι τῆς ὥρας ὑπερπνεύσαντας, ἀκηκοὺς δὲ τὰ Ἐμπεδοκλέους ὃς νεφέλης ἀνέσχε φορὰν ἐπ' Ἀκραγαντίνους ῥαγείης ... cf. ib. III 17, Philostr. iun. Imag. 13 p. 659 ed. Jacobs, Welcker 'Kleine Schriften' III p. 59, Liban. epist. 1139; atque item Thales vel Thaletas pestem paeanibus ad Apollinem sanavit (Plutarch. de musica 32, Paus. I 14, 3, Ael. v. hist. XII 50, Welcker l. c. III p. 39, 40).

Unum locum Luciani, qui praebet incantamentum, afferri necesse est, priusquam ad Vergilium, Romanorum Homerum, accedamus. (Alex. seu pseudomant. c. 36.) Alexander Abynotichensis, famosissimus ille praestigiator, civitatibus praedixit pestilentias et incendia et terrae motus et homines monuit, ut caverent, promisitque illis, ne quid tale fieret, valide se curaturum esse.

159. Ἐνα δέ, pergit Lucianus, τινὰ χρησμὸν, αὐτόφωνον καὶ αὐτόν, εἰς ἅπαντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ λοιμῷ διεπέμψατο· ἦν δὲ τὸ ἔπος ἐν·

Φοῖβος ἀκερσεκόμης λοιμοῦ νεφέλην ἀπερύκει

καὶ τοῦτο ἦν ἰδεῖν τὸ ἔπος πανταχοῦ ἐπὶ τῶν πυλώνων γεγραμμένον ὡς τοῦ λοιμοῦ ἀλεξιφάρμακον.

Paulo aliter narrat hanc rem Mart. Capell. I 9, 19 dicitque 'caeci poetae Graium versum' (cod. Hugianus 'Graeci poetae') quae verba 'caeci poetae' Eyssenhardt ut glossema non recte delevit. Ille versus sane in Homero non exstat, sed initium Φοῖβος ἀκερσεκόμης invenitur Il. Υ 39 et hymni in Apoll. Del. v. 134; cf. Kopp pal. crit. III § 61 et Preger inscr. graec. metr. s. no. 212.

Apud Romanos Homeri partes in arte superstitiosa suscepit Vergilius, aetate enim imperatorum ad res futuras exquirendas saepissime sortes Vergilianae consulebantur, ut multis locis, quae enumeraverunt Marquardt-Wissowa l. i. p. 101 adn. 4 et p. 102 adn. 6 et Teuffel-Schwabe in historia litt. Romanorum I⁵ p. 506 adn. 4 scriptores historiae Augustae commemoraverunt; cf. C 'Vergil im Mittelalter' p. 45 sq., 46 adn. 1.

καὶ Ἰωνᾶν ἐκ τοῦ κήτους. Ἄλλο. λέγε κατέχων τὸν λάρυγγα τοῦ πάσχοντος· Βλάσιος, ὁ μάρτυς ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ, λέγει· ἀνάβηθι ὁστοῦν ἢ κατάρβηθι.

175. Marc. XXV 13. Remedium ad nesciam sic: colliges herbam quae dicitur Britannice, ... sed hanc herbam, terram dum tenes, antequam colligas, praecantare debes sic: 'terram teneo, herbam lego, in nomine Christi, prosit ad quod te colligo.' medicinalibus digitis eam sine ferro praecides aut evelles. (cf. suprap. 498 n. 109.)

176. Atque fortasse etiam Iustinus Martyr (dial. c. Tryph. p. 182 M.) antiquam exprimit formulam exorcizandi his verbis: κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τούτου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως καὶ διὰ Παρθένου γεννηθέντος καὶ παθητοῦ γενομένου ἀνθρώπου καὶ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ ἀποθανόντος καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν καὶ ἀναβάντος εἰς τὸν οὐρανὸν πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται.

Unum exemplum, cui similia permulta tradita sunt, affert

177. Nicolaus Myrepsus I 405 (= Fabr. XIII p. 8). Adiuratio ad profluvium sanguinis narium sonans in hunc modum: 'In nomine patris et filii et sancti spiritus, Amen.' debet autem, qui dicturus est adiurationem hanc, in manu sua retinere lapidem iaspida aut lapidem haematitem et sic dicere: 'εἰς τὴν κλίειν τὴν θέλουν (!) εἰ δὲ οἱ ἀπάβαδοι καὶ οἱ ἀπάβαδες καὶ οἱ τόκον λαμβάνοντες et crucifigentes Dominum nostrum Iesum Christum, siste sanguinem.' Et apprehendens in capite aegrotantis capillos dic ter. Dein pone iaspidem in nares sanguinem effundentes atque dic: 'Credo in unum patrem omnipotentem' et 'Pater noster qui es in coelis' et 'Ave gratiosa' usque ad finem idque ter. Post haec dic: 'Per nomen magnum dei omnipotentis propheta Zacharias in templo domini a viris iniquis trucidatus est et sanguis eius tamquam lapis concrevit, sic et tuus sanguis concreseat et sistatur per servum dei. Adiuro te per fidem Veronicae sanguinem ne amplius stilles. Stes probe, stes cum timore. Amen'. hoc dic ter.

XIII. Ἐφέκια γράμματα.

Denique venio ad illa incantamenta, quae vulgo Ἐφέκια γράμματα vocantur; de quibus nunc optime scripsit Carolus Wessely¹⁾, homo in his rebus versatissimus, et omnia quantum potuit e papyris

1) In progr. Gymn. Franc. Iosephini Vindobonae 1886, cf. Crusii recensionem huius libri in 'Wochenschr. f. class. Philologie' 1888 p. 1092 sq. et Kopp 'Beiträge zur griech. Excerptenlitteratur' p. 65.

dices: 'sirmio sirmio' quod ad aurem eius partis dici oportet, de qua nare sanguis propensius fluit.

188. ib. 69. Ad aurem eiusdem partis, de qua per narem sanguis fluit, dici oportet ter novies *σοκσοκαμ σοννμα*; etiam postea similiter dices.

189. ib. 70. Scribes in charta virgine et collo suspendes lino rudi ligatum tribus nodis ei, qui profluvio sanguinis laborat: *ψα ψε ψη ψε ψη ψα ψε*.

190. ib. XII 24. Carmen ad dentium dolorem mirificum de experimento. Luna decrescente die Martis sive die Iovis haec verba dices septies: 'Argidam margidam sturgidam'¹⁾ . . . . .

191. ib. 24. Carmen ad uvae dolorem, quod ipse sibi qui dolet praecantet et manus supinas a gutture usque ad cerebrum coniunctis digitis ducens dicat: 'crissi crasi concrasi.' Quibus dictis rursum manus a gutture ducat et ter hoc faciat (Grimm: crisi crasi).

192. ib. XV 105, 106. Omnia, quae haeserint faucibus, hoc carmen expellet: 'Heilen prosaggeri vome si polla nabuliet onodieni iden eliton.' Hoc ter dices et ad singula expues. Item fauces, quibus aliquid inhaeserit, confricans dices: 'Xi exucrione xu criglionalsus scrisu miovelor exugri conexu grilau.'

193. ib. XXI 8. Adversum cordis pulsum vel dolorem mirum remedium, quod in lamella stagna scribes: *Καρναννω Καρναννων Καρναννων* et phylacterium de storace subfumigabis et in collo ex licio suspendes; ita proderit, ut stupeas.

194. ib. XXII 9. Nimium laudatum iocinerosis remedium . . . in lamina stagna scribe: Ite *ΝΕΡΩΝ* et desuper nomen eius iocinerosi, cui mederi voles, scribe . . .

Ite *ΝΕΡΩΝ* fortasse emendandum est: 'In te Nero', ut supra p. 479 sq. in carminibus malo vel morbo superstitiosi minantur, cum Neronem a Christianis quasi daemonem habitum esse constet.

195. ib. XXVI 43. Qui renium dolore vexabitur, in charta rudi scribat characteres infra scriptos et auro vel cupro includat et circa renes alliget, miro remedio utetur: *καταβρωθ*.²⁾

1) Hoc incantamentum Woelfflin in Archivio suo I p. 355 hoc modo interpretari conatus est: 'arcedum marcedum sturgedum' (= turgedum), cf. agedum.

2) De quo vide 'schedas philologas' p. 134.

196. ib. XXVIII 72, 73. Ad rosum ventris praecantum (!) utilissimum. Manus sinistrae pollicem supra ventrem premes et dices: 'adam bedam alam betur alam botum.' Hoc cum novies dixeris, terram eodem pollice tanges et spues rursumque novies et iterum tertium novies dices et per novenas vices terram continges et expues. Hoc vero praecantum et homines strofo vel rosu laborantes et iumenta relevabit, si adhibeatur sic. Manus planas super renes pones et dices ter: 'Alabanda Alabandi alambo.' Cum ita dixeris, supinas manus sub ventre eius pones et cum ter dixeris, ad renes planas manus pones et ter praecantato loco rursum sub ventre manus perferes et idem tertio dices.

197. ib. XXIX 26. Ad coli dolorem scribere debes in lamina aurea de grafio aureo infra scriptos characteres luna prima vigesima et laminam ipsam mittere intra tubulum aureum . . . . . Hi sunt characteres scribendi in aurea lamina:

LΨMΘKIA
LΨMΘKIA
LΨMΘKIA.

198. ib. 45. Lacertum viridem, quem Graeci καύρον vocant, capies perque eius oculos acum cupream cum licio quam longo volueris traicies perforatisque oculis eum ibidem loci, ubi ceperas, dimittes ac tum filum praecantabis dicens: 'Trebio potnia telapaho.'¹⁾ Hoc ter dicens filum munditer recondes cumque dolor colici alicuius urguebit, praecinges eum totum supra umbilicum et ter dices carmen supra scriptum.

199. ib. XXXII 25. Si quis ab equitando aut ambulando inguen habuerit, scribat in charta νεστος et ad femur sibi alliget, cito sanabitur (κύστις = vesica an κύθος cunnus?).

200. Plin. XXVIII 29. M. Servilius Nonianus princeps civitatis non pridem in metu lippitudinis, priusquam ipse eam nominaret aliusve ei praediceret, duabus litteris Graecis PA chartam inscriptam circumligatam lino subnectebat collo.

201. Cato de agri cultura c. 160 (p. 106 Keil). Luxum si quod est, hac cantione sanum fiet. Harundinem prende tibi viridem p. IIII aut V longam. Mediam diffinde et duo homines teneant ad coxendices. Incipe cantare: in alio s. f. moetas vaeta daries dardaries asiadarides una petes, usque dum coeant. Motas vaeta daries dardares astataries dissunapiter, usque dum coeant, ferrum insuper iactato. Ubi coierint et altera alteram tetigerint, id

1) Cf. Sched. philol. p. 134.

205. Hipriatr. p. 15, c. 17. Φυλακτήριον πρὸς μάλιν παρὰ τοῦ φιλοσόφου. *Μύρμηξ ψοφεῖ, πέλωρος κεφαλὴν οὐκ ἔχει· ἔλαφον πιάσας ἀμέλξω Μυσίαν παλαιτάτην· καὶ ἀμαλαβανδα πιούρου ναζήλα ἀμελχανα βατεμανα τεκουπατου ἰαβραξ, γράψας ἐν χάρτῃ καθαρῷ ἢ κασσιτερίνῳ περίαπτε.* cf. supra p. 500 n. 115.

206. ib. c. 20. Πρὸς πᾶσαν μάλιν. Μὴ ῥήξης τὸ κτήνος τοῦτο σαρρα, μάρρα, καμέτριξ λύχνον· τὸ λεγόμενον μελάμπυρον ἀλήσας καὶ καθαρῷ κοσκίνῳ σήσας κοχλιάρια γ' εἰς ὕδωρ, εἰς σκεῦος χαλκοῦν βαλὼν τῇ ἐξῆς δίδου διὰ ῥινῶν.
(μάλιν cod.)

207. ib. c. 21. Ἐν περιπάτῳ ἵππου προκατηρτικότος ἢ πρωτοβόλου ἦτοι ἀβόλου ὀνόματι, τὸν δὲ χροά τῆς μάλεως ἀρθρίτις ἀρθριτικὴ οὐ μὴ αὐτοῦ περιγενήσεσθαι σαρρα μαρρα καμετριξ, γράφων ἐν χάρτῃ περίαπτε εἰς τὸ κάπιστρον. cf. antea cap. 20.

208. ib. p. 16, c. 23. Πρὸς μάλιν σπουδαῖον. Βάρβαρος βαρβαρίζουσα, ζαβάχωρα, βαρβάρων πυρί, πυριτουμόλε σῶζε τὸν φοροῦντα, γράψας ἐν χάρτῃ περίαπτε.

209. ib. c. 24. Ἄλλο γράψας καὶ περίαπτε μορουατο εὐπρεπέστατε, ῥορου αδα μανευβρεατι καὶ τεμεστανα, μαλχα, μαδαδα πτουγγαμην, χουστι καὶ τιατεμ.

210. ib. c. 25. Ἄλλο. αμιλι χαμουρουατο σακμαδαν εὐπρεπέστατε δαπνουνη, βαθυαρουεξε μαντεστιν εὐπρεπε, καὶ σεμναλεουθ.

211. ib. c. 26. Ἄλλο. Ὁ υἱοῦ ατιουρουανα καὶ τῶν ευπρεταβενε μαλχα πιουνιβα καὶ αχιματατια.

212. ib. p. 22, c. 62. Ἄλλο. γράφε καὶ περίαπτε θεοῦ ἐπικλησιν ἐπικαλούμενος βαρναβαὰθ θ θ καὶ σεχθαβαγγα· ἐπικαλοῦμαι καὶ θεὸν Ἀβραὰμ μ μ μ λῦσον φλέβας σὺν δυσουρίᾳ καὶ ρεῦσον ὡς ὁ Νεῖλος ποταμὸς ὑπὸ μηδενὸς κατεχόμενος.

213. ib. p. 69, c. 440. Πρὸς ποδάγραν. Ταῦτα δ' [= τέσσαρα] ὀνόματα εἰς πέταλον κασσιτέρινον γράψας ἐν γραφείῳ μὴ ἔχοντι τὸ λειοῦν, καὶ ἡμέρα ἡλίου τὸν πόδα δῆσεν δὲ πονεῖ καὶ πάλιν μετὰ ἡμέρας λς' ἡμέρα ἡλίου, ἥτις γίνεται λς' ἡμέρα· τὰ δὲ γραφόμενα ταῦτα· *χεντιματεφηκεν τέφρα γλύκαινε.*

fine ἐπωδῶν; cf. Pap. Par. v. v. 1593, 1924, 2037, 2098, Pap. Mimaute v. 85, 123, Pap. Lugd. V 3; cf. CIL. VIII 12508 et 12509 in defixione equorum.

230. cod. Bern. 250, 6, saec. X, fol. 21^b (= Hagen catal. p. 286) exstant aliquot praecepta medica; extremo loco habetur haec formula mysticis verbis conscripta: Hur titer her hercinnar her amputor her creptor. her hersi herson. cumgraphium est genera stella babilonis almi almon. nomen ill. genebet dalbam †.

231. cod. Bern. 334, 19, saec. X—XII (Hagen catal. p. 332; cf. Hageni Scholia Bernensia ad Vergilii Bucolica et Georgica in Fleckeiseni annal. supplemento IV p. 692 sq.) fol. 352^a scripta sunt nonnulla verba mystica post subscriptionem. Expl. epistola ad hebreos vers. DCCC scripta a Roma. Croh. nheri. nihater nuflin nihater. subnil nihater rāuuenait. nihater arta. daf (claf?). hagat. artat. netri. artat. netri. artat. netri (sic ter ut iuris iurandi fascinandive formulam esse suspiceris). pomabo suptuna-mor ifiamor lofiens fonui. pater vulnus commendo arcus. fargus seclens (sedens?) corna. nedens. lux detofinet (d. superscriptum) si na bit.’

Sanguinis cohibendi formulam subesse verisimile fit illis ‘pater vulnus commendo’ additis.

232. cod. Bern. 538. saec. XI—XII (Hagen catal. p. 449 et eiusdem auctoris ‘Scholia Bernensia’ etc. l. i. p. 692 not. 5) fol. 36^b: Formula mystica. arfula astarum flibar. interinas ostigatir mica pinaeles eeleleon cerboneus. eripen. venit ille qui solet adducere alios dueluos (sic) ab oriente vel ab occidente a meridie vel ab septentrione etc. (quae quidem ultima verba haud videntur ad priora pertinere).

233. Huc etiam spectat Nicolaus Myrepsus XXI 1 (= Fabricii bibl. Graeca XIII p. 6): Lunaticos emendat, datum cum spuma tauri fabae Aegyptiae magnitudine. Ab ortu lunae usque ad eius defectum daemónio vexatos liberat datum ex mulsa cum vino simul pondere drachm. IIII. dicat autem τοῖς ἁγίοις, id est ter sanctum, is qui bibit, lunaque deficiente detur; sic enim demonstratum est. Suffitum prodest ad omnia muliebria mala. Potum idem efficit; suffitur autem maxime et bibitur ad recursus uteri et erroneas inclinationes uterique insaniam. Conficitur etiam ex eo pessum (pessus Fabr.) cum melle et vino et nardo vera, laevigatum ad summum. Qui conficit hoc thymiana, proferat has vocales α ε η ι ο υ ω.¹⁾ Ignoretur autem is qui conficit

1) De usu septem vocalium multa scripserunt I. M. Gesner de dei laude per septem vocales in comment. soc. reg. scient. Gottingen. I 1751. Kopp l. i. III § 254 sq., cf. CIG. II 2895 e theatro Milesiaco et Boeckh a. h. l.; cf. W. Baudissin ‘Studien zur semit. Religionsgeschichte’ I p. 198 et 243 sq., Dieterich ‘Abraxas’ p. 22 adn. 6, Ruelle ‘Le chant de sept voyelles grecques d’après Demetrius et les papyrus de Leyde’ in ‘Revue des études grecques’ tom. II (1889) p. 38 sq. et p. 393 sq.

haeresin ex Graecorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse inveniri, immo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis litteris esse dispositam. Propter hanc enim causam Christum dixisse 'Ego sum A et Ω'. Denique Iesum Christum descendisse, id est columbam in Iesum venisse, quae graeco nomine cum περιστέρα pronuntietur habere secum numerum DCCCI. Percurrunt isti ΩΨΧΦΥΤ totum usque ad ΒΑ¹⁾) et computant ogdoadas et decadas. Ita afferre illorum omnes vanitates et ineptum sit et otiosum. Hic lusus mysticus pendet ex illa numerorum ratione, qua ωα et περιστερα (= 801) aequae ac pariter valent.

In similibus commentis ridiculis consistunt nomina magica αβρααζ²⁾ = 365; αμην = 99³⁾, ἡ ἁγία τριάς Θ (= Θεός) = 643.⁴⁾ In bibliis idque apud Ioannem (apoc. XIII 18) videmus eundem mysticum sensum: ὡδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστίν. καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς' (ἑξακόσιοι ἑξήκοντα ἕξ), cf. ib. XV 2 et Lucian. Alex. seu pseudom. XI. Sed nusquam tam crebro mystici numeri occurrunt, quam in papyris magicis, veluti νθ' = 59. Pap. Anast. XLVI v. 362 ed. Wessely, μθ' = 49, ib. v. 153, τὸ ρ' γρ = γράφε (100), ib. v. 453 γρ' λζ' = 37, Pap. Par. 1988. γρ' κδ' = 24, ib. 1322. τὰ τξε' ὀνόματα = 365 (αβρααζ) Pap. Lugd. V ed. Dieterich IV 32; cf. multa alia in Wesselyano indice p. 14.

Multa verba de hac superstitione numerorum facere possum, sed ne longus sim, remitto eos qui plura doceri volunt ad Kopp pal. crit. III § 225—275, Kehr quaest. mag. p. 15 adn. 1 sq., Usener 'Religionsgeschichtl. Untersuchungen' p. 24, Diels 'Sibyllin. Blätter' p. 41 sq., cf. etiam Buresch 'Klaros' p. 122 sq., Kaegi in 'Philologische Abhandlungen, H. Schweizer-Sidler dargebracht', p. 50 sq.

Hic eos tantum numeros qui ad sanandos morbos adhibebantur, breviter afferam:

243. Plin. XXVIII 24. Attalus affirmat, scorpione visa si quis dicat 'duo' cohiberi nec vibrare ictus. et quoniam scorpio admonuit, in Africa nemo destinat aliquid nisi praefatus Africam, in ceteris vero gentibus deos ante obtestatus ut velint.

244. Hipp. p. 148, c. 1214. Πρὸς στρόφον λέγε εἰς τὸ οὐς γ' ῥ' ζ'.

245. Alex. Trall. II p. 319. Φυσικὰ πρὸς τοὺς λύζοντας. Κρῆτας κρατεῖν ψῆφον ταῖς χερσὶν γργγ' (= 3193) καὶ προσφέρειν τοῖς μυκτῆρσι.

1) Huc certe spectant permulta alphabetaria, quae fascinandi causa et in sepulcris et alibi inveniuntur; cf. Dieterich 'Abraxas' p. 165 adn. 2 et Kaibel IGSI. 2420, 2, Berthelot 'Alchimistes grecs. Introduction' p. 156.

2) Cf. Dieterich 'Abraxas' p. 46 sq.

3) Cf. Wessely 'Die Zahl neunundneunzig' in 'Mittheil. aus der Sammlung der Papyrus Erzherzog Rainer' I p. 113 sq.

4) Cf. Krall in 'Mittheil. aus Pap. Erzherzog Rainer' I p. 127.

Eandem aequabilitatem et constantiam assonantem membrorum videmus in Marcello XV 11¹⁾:

si hodie nata, si ante nata,
si hodie creata, si ante creata,
hanc pestem, hanc pestilentiam,
hunc dolorem, hunc tumorem, hunc ruborem,
has toles, has tosillas,
hanc strumam, hanc strumellam,
hanc religionem,
evoco educo excanto,
de istis membris, medullis.

et Marc. XV 101.

albula glandula,
nec doleas, nec noceas,
nec paniculas facias,
sed liquescas tamquam salis in aqua.

'albula' propter assonantiam ex 'alba' vocabulo corruptum esse videtur; cf. infra p. 557 incantamentum e cod. St. Galli 951 sumptum:
ne doleat, ne noceat, sed redeat.

Ὅμοιοτέλευτα in his carminibus rara non sunt: Marc. XXI 3 et XXVIII 16.

pastores te invenerunt,
sine manibus collegerunt,
sine foco coxerunt,
sine dentibus comederunt;

hic, ut saepe in his rebus ἀκύβητα animadverti possunt, cf. Marc. XX 78:
lupus ibat per viam, per semitam,
cruda vorabat, liquida bibebat.

ib. VIII 199.

ne lacrimus exeat,
ne extillet, ne noceat;

cf. infra p. 559 in cod. St. Galli 951.

tres sorores ambulabant,
unaolvebat,
alia cernebat,
tertia solvebat.

Sed rimi non desunt; apud Vergilium ecl. VIII 79, ubi Voss iam recte sensit, allitterationem studio quaesitam esse, cum pertineat ad consuetudinem in arte magica observatam, legitur:

limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit;

simillimus est Marcelli locus (VIII 191):

nec huic morbo caput crescat aut si creverit tabescat,

1) De rhythmo huius aliarumque cantionum vide Buechelerum mus. Rhen. XXXIV p. 343 sq., Zander Versus ital. ant. p. 46 sq.

quae verba quaternarium efficiunt, ut Buecheler¹⁾ recte dicit; cf. infra p. 551 'ut amplius non crescas, sed arescas' et 'ut non crescas, sed evanescas'.

Varro de r. r. I 2, 27.

terra pestem teneto,
salus hic maneto.

Porro allitterationis usum deprehendis in altero Varronis (l. l. VI 21); atque plerumque haec incantamenta pervetusta oratione rhythmica quaternis ictibus composita sunt.

novum vetus vinum bibo,
novo veteri morbo medeor.

Marc. XXXVI 70.

venenum veneno vincitur,
salivaieiuna vinci non potest.

Marc. XXV 13.

terram teneo, herbam lego,
prosit (in nomine Christi) ad quod te colligo.

supra p. 498.

stulta femina super fontem sedebat,
stultum infantem in sinu tenebat,
siccant montes, siccant valles,
siccant venae, vel cui de sanguine sunt plenae.

Marc. XXI 3.

tres virgines in medio mari mensam
marmoream positam habebant,
duae torquebant, una retorquebat.
Quomodo hoc numquam factumst
sic numquam Gaia Seia
sciat corci dolorem.

cf. XXVIII 74.

tres virgines circumibant,
duae alligabant,
una revolvebat.

XXXVI 19.

summum caelum,
ima terra,
medium medicamentum.

Numeri non obscuri opem ferunt incantamentum Marcelli (XXI 2, cf. supra p. 482) restituenti:

Ante cave corcu
nec mergito cantorem,
ut hos, ut hos, ut hos.
praeparabo tibi vinum:

leva libidinem,
discede a nonnita.
in nomine dei Iacob,
in nomine dei Sabaoth.

1) In mus. Rhen. XXXIV p. 343 sq., ubi multa eiusmodi congegit.

In omnibus his incantamentis memoratu dignum est quod semper, praeterquam quod consulto membra enuntiatorum eundem exitum, quasi rimum habent, ἀκυρδέτωc coniuncta sunt.

Atque etiam in 'Ephesiis litteris' interdum videmus verborum formas, quae certe propter assonantiam fictae aut usu ita detritae sunt; cf. supra p. 528 et Dieterich prol. ad pap. mag. p. 769; non pauca exempla huius modi exstant apud Marcellum: VIII 192 κῠρῖα κῠρῖα κᾰccᾰρῖα, ib. 193 'vigaria gasaria', quod antecedenti κᾰccᾰρῖα simile est; XII 24 'argidam margidam sturgidam'; XIV 24 'crisi crasi concrasi'; XXVIII 72 'adam bedam alam betur alam botum'; ib. 73 'alabanda alabandi alambo'; cf. XV 101 'albula glandula'; Cato c. 160 'daries dardaries astataries' et ib. 'ista pista sista'. Hanc assonantiam appellavit Bergk in 'Kleine Schriften' I p. 556 'Flexionsreim', cui Woelfflin in 'Archiv f. lat. Lexicographie' I p. 355 non consentit.

Multa alia exstant exempla carminum, quae congruentiam membrorum aequalitatemque prae se ferunt, quamquam numeri rhythmici corrupti sunt. Marc. VIII 199.

Quomodo tu non vides,
sic et tuus sucus gustatus nulli noceat;
sed ob rem, propter quam adiecta es,
proficias bene curatione, precor.

ib. XII 46. Hirundo tibi dico:

quomodo hoc in rostro iterum non erit,
sic mihi dentes non doleant toto anno.

Cf. carmen cod. Vindob. 93, supra p. 488 n. 91.

Herbula Proserpinacia,
Orci regis filia,
quomodo clausisti mulae partum,
sic claudas undam sanguinis.

Atque Marc. XXIX 35 Zander l. l. p. CCXIII adn. sic metitur:

fuge fúge lepúscule ét tecum | aufér colí dolórem.

Sed pergamus; nonnullos etiam versus numeris adstrictos incantamenta praebent. Saturnium, cuius natura adhuc semper obscura est, iam pridem cognoverunt viri docti esse Varronis verba (r. r. I 2, 27)

térra péstem tenéto || sálus híc manéto

et verba 'in meis pedibus' glossema reiecerunt; Baehrens (fragm. poet. rom. p. 34 adn.) putat verba antecedentia sic in versum saturnium redigenda esse:

egó tuí meminí || medére <tú> meis pédibus.

Cf. Ribbeck in Ann. philol. LXXVII 205 sq., L. Müller de versu saturnio p. 119, Korsch de versu saturnio, Mosquae 1869.

Sed etiam versus heroici non desunt in hac ima arte poetica; ne repetam Homeri et Vergili versus, quos supra p. 514 sq. attuli, Plin. XXVII 100 hexametrum praebet:

φεύγετε κανθαρίδες, λύκος ἄγριος ὕμμε διώκει.

fol. 41^v. Contra malum malannum: Cum minimo digito circumdare locum debes ubi apparebit his verbis:

‘Ich bimuniun diu, suam (cod. suaz) pī gode iouh pī Christe’
tunc fac crucem per medium et dic:

‘daz tû niewedar ni gituo noh tolc noh tût houpit.

Item adiuro te per patrem et filium et spiritum sanctum, ut amplius non crescas, sed arescas.’¹⁾

fol. 49^v. O līpeo. ansa. amur. hus. theus. hus. Mon. Liberatius Geratius A 7 ũ Riscas. Rubries. Riscas melo-
nes sis famulo dī pax et defensio ab omī
incurSIONe diaboli nē 7 ī ppetuū felicit.
Contra sagittam dia- boli. Allāniā sit pal-
lāmiā sic callāmia in- siti p corpore isto.
Per ista tria nomina p pa- trem et filium 7 spm scm.
Adiuro te satanas et vos malignos sps p patrē et
filium et spiritum sanctum. Ut ñ habeatis potestatem
nocere hunc famulum dī ñ dormiendo neque vigilando
nec in membris nec in omnib; locis suis AGIOC^b III vicib;
s̄cs D̄s s̄cs fortis s̄cs 7 immortalis miserere famulo dī. Alleluia
AMEN.²⁾

1) Hoc germanicum carmen primus Wackernagel edidit (in ‘Wessobrunner Gebet’ Berolini 1827 p. 67 sq.; cf. Müllenhoff-Scherer ‘Denkmäler’ p. 11 et p. 282), qui finem adiurationis ‘ut amplius non crescas, sed arescas’ cum Marc. VIII 191 ‘nec huic morbo caput crescat aut si creverit tabescat’ comparavit; cf. simile carmen contra malum malannum, quod Wackernagel in ‘Altdutsche Predigten’ p. 254 e codice Turicensi C. 58/215 publicavit: ‘Ad frasin. Sputo circumlinito minimo digito et dic: Adiuro te, mala malanna, per patrem et filium et spiritum sanctum, ut non crescas, sed evanescas. in nomine patris et filii et spiritus sancti. K. X. K. (= Kyrie eleison, Christe eleison, Kyrie eleison) Pater noster ter et pater noster’.

2) ‘Contra sagittam diaboli’ exstat idem fere carmen in codice Monacensi lat. no. 100, saec. XII, editum a Rockinger in ‘Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte’ VII p. 319: Kyrie eleyson. Christe eleyson. Kyrie eleyson. Alamamiam. alamiam. palamiam. sit in sitim per omne corpus tuum. Per ista tria nomina patris et filii et spiritus sancti. Gardia. Gardiana. gardentia. Domine nescia suffonia. quia necesse est per istud malum malannum. quia dominus papa apostolicus ad imperatorem transmisit, ut omnis homo super se portaret. agios. agios. agios. sanctus. sanctus. sanctus. alleluia. alleluia. alleluia. crux Christi. crux Christi. crux Christi. ó. ó. ó. domine, qui fecisti primum hominem Adam. ó. ó. ó. domine si hic assit nata una cyppa. ó. ó. ó. domine tu illam sicca. N. Del indena. dulta mila velenā. Sanctus Christophorus. Sanctus Abraham. Si dum sinacium inclina. clina. clina. sancta Saturnina. agyos. agyos. agyos. sanctus. sanctus. sanctus. dominus deus omnipotens. qui erat. et qui est. et qui venturus est. Adiuro te venenum per patrem et filium et spiritum sanctum, ut non noceas famulo dei N., sed ab illo recedas. — Idem exstat in codice

multae personae videntur insidiantibus. Precatio. Adiuro te per virtutes omnes quae in te sunt et per illum, qui tibi dedit multas virtutes, ut non mihi deneges de omnibus virtutibus ullam, ubicumque te portavero. Antequam maturescat flos eius, tollas eam ante solis ortum plenilunio dextra manu sine ferro laevaue absconsa. — Partenicon, Caristellum, Bubastes, Artemisia. Si quis item facit in ambulando et in manu portaverit, non sentit laborem itineris, fugat daemona, prohibet maleficia, venena discutit, avertit oculum malum. Cum radice et semine tolle ante lucem solis; pone in domum, ut intrans (it̃ ram cod.) tangat. Herbam proserpinam, centenodia, quando vis ad profluvium mulieris dare, lege illam herbam die Iovis luna decrescente et dic: 'Herbula proserpinatia, Horci regis filia; adiuro te per tuas virtutes, ut quomodo clausisti partum mulae, claudas undas sanguinis huius'.¹⁾ fac potionem et da ei bibere.

fol. 86^r. Contra caducum morbum. Tolle illum aut illam, qui hanc infirmitatem patitur, in festivitate Sancti Stephani protomartyris et ducat illum quidam laicus ad fluentem aquam et vertens eum ad orientem dimergat (!) tertio dicens: 'In nomine patris et filii et spiritus sancti' et eductus de aqua non se vestiat prioribus vestimentis, sed aliis; et si possibilitas est illi, det pauperibus; sin autem, vel calciamenta tribuat. Ipsa vestimenta non induat, nisi lota sint et sic eat ad ecclesiam portans candelam suae longitudinis et cantetur illi cursus totus a parato presbytero et iacta benedicta aqua illum totum aspergat et praeterea illi missam decantet et eucharistia communicet et postea per VIII dies quidquid manducet et bibat cum exorcisato sale et benedicta aqua decoquatur et misceatur et saepe per VIII dies cursum et missam et eucharistia habeat et in ultima venere cum habet missam de die, decantetur illi missa de sancta cruce et imponentur VI candelae super altare feriis inscriptae excepto dominico die et finita missa accipiat eam quae primitus ad manum venerit et promittat sanctae cruci illum diem se absque redemptione semper usque ad extremum ieiunare de carne et pinguedine. Haec sunt verba sancti Sigismundi (super altare ferus *cod.*, *em. Vollmer*).

fol. 86^v. Sic curandi sunt, qui per maleficium cereae imaginis depravati sunt. In die dominico diluculo pergat ad ecclesiam laneus et discalceatus et habeat tredecim presbyteros paratos et prosternat se in conspectu domini et postulet veniam. Tunc accedat unus presbyterorum illorum et tangat illum et dicat: 'In nomine domini nostri Iesu Christi Nazareni crucifixi, adolescens, tibi dico, surge.' Tunc surgat et det ipso (!) presbytero tres denarios in honorem sanctae trinitatis et aliis XII unicuique unum et postulet cantare unumquemque eorum missam pentecostes spiritus domini et

1) Idem habet cod. Vindob. 93 fol. 35^v; cf. Haupt in 'Sitzungsberichte der Akademie' Vindobonae 1872, 71 vol. p. 528, cf. supra p. 488.

tunc ponderet se pane, vino, cervissa, argento, quantum sit, grano et det eleemosyna et eligat unum de ipsis clericis, ut sibi cantet ipsam missam spiritus domini unum annum dominicis diebus et ipse accipiat sacrum corpus domini. In quarta feria (cod. frā) ieiunet propter vigiliam ascensionis domini non aliter nisi ut abstineat se a carne aut de caseo aut ab ovis aut a pisce aut a vino aut a medone et in sabbato similiter propter vigiliam sanctae resurrectionis domini.

fol. 86^v—87^v *sequitur pars e Ps.-Apuleii libro de virtutibus herbarum magnis cum lacunis c. 14—48.*

Item singulari comitate Usener incantamentum mecum communicavit, quod e codice Scaligerano lat. 28, saec. IX, fol. 1^v exscripsit:

Dum venirem de oriente, vidi caballum morientem, Adiuro te, caballus, per patrem et filium et spiritum sanctum et per dominum omnipotentem, infusaras de tuo corpore vertant in tuos pedes et omnes infusairas exeant per tuo corpore (!). Veruna veruna unde veruna; mare sub aqua non te condem(p)net. qui me sanum fecit, ille mihi praecipit: 'tolle grabatum tuum et ambula in pace.' Pater noster.

Ultima verba ex evangelio (Ioh. V 8, 9, Marc. II 9) sumpta sunt.

In codice Engelbergensi 45, saec. XII, fol. 157 inter alia leguntur haec incantamenta, quae Benedictus Gottwald pater bibliothecarius benigne mihi descripsit:

I. Contra fluxum sanguinis. † Caro † cruce † fac restringere ysmahelite. famule tue N. Amen. † In nomine patris † et filii et s. † protege, domine, famulam tuam N. ab hoc malo et ab omni infirmitate corporis et anime. † contra hoc signum nullum stet periculum. † † †. A. B. G. H. O. Q. V. 8. 2. f f f.

II. Benedictio ante febres. N. pater. N. filius. N. spiritus sanctus. † ob leo. ? ? N. aries. N. virtus †.

III. Ante vermes. † bon † pen † na † ason † ad dentes. In eremo in monte Celion ibi sederunt VII fratres dormientes † Marcius † Marcellinus † Serapion † Alexander † Vitalis † Philippus † Dionysius †, per istos VII fratres dormientes coniuro vos vermes, ut recedatis et hominem istum non ledatis.

Permulta superstitiosa medicamenta praebet codex St. Galli 751, saec. IX inedita, de quo Valentinus Rose Herm. VIII p. 48 sq. egit et nonnulla p. 54 iam edidit. In illo codice pp. 183—292 exstat libellus, qui vocatur 'Medicina Plinii' multis cum interpolationibus; de hac re vide Rosei verba; e magno locorum insertorum numero haec incantamenta exscripsi:

c. I = p. 184. Ad capitis dolorem. adscribes in papyro ferarum nomina et ad caput ligabis: 'lea, leo, taurus, tigris, ursus,

quomodo ad te nec lupo nec canis adtingere potest, sic nec ad me, ne caput meum dolor aliquis adtingere possit.' Hoc nomen in charta inscribis et caput ligas.

ib. p. 201 (*in inferiore margine*). Praecantatio ad faucium dolorem; haec dicis, manus inversas tergori inducis: [ita ut] septem ⁵ [a] tusella VI tusella [se illas et a tusella] V tusella IIII tusella III tusella II [duo] tusella I tusella <nulla>. Item ....

ib. p. 202 (*sub textu*). Ad tusellas praecantas: 'Neptunus tusellas habebat supra petram, hic stabat, neminem habuit, qui curaret, ipse se curavit falce sua triplice'; hoc ¹⁰ ter dicis.

c. I 13 = p. 202, l. 21. Ad ea quae faucibus adhaerere solent. Ad travoratum. Si in gulam ossum (!) de pisce haeserit sive alia res, de sinistra manu tangens cerebrum et de altera spinam novies <dicis>: 'lafana (?) piscator exi et fac quae te iussit Iuppiter' ¹⁵ et expues. Item travoratum aliter: sinistra manu alteri tangens cerebrum et dicis 'sanat venator, exi et fac quod Iuppiter iussit' novies dicis et expues. Travoratum si quid in ore haeserit, sic incantabis ter carmen: civile (?), cernas ad me, sanum facias continuo, exscreato, elicitio, traicito, foras mittito. Travo- ²⁰ ratum equis bobus asinis: Hercules et Iuno regina, adveniatis huic caballo, bovi vel asino qui est travoratus.

c. I 17 = p. 206, l. 1. (Ad tussim) scribes in charta virgine hoc nomen Ialdabrae et de spongia nova tollis lapillum, alligabis tibi et suspendes ad collum. ²⁵

c. I 18 = p. 207, l. 6. (Ad cervicem.) Item <ad> ossum cervicalem (!) infantibus praecantatio; dicis sic: [et] 'filio illius Gai Sei [h]os patet: caelus patet, stellae patent et tu ossus cervicalis resili sursum'.

ib. p. 207 (*infra in margine*). Item uvae praecantatio: manu ³⁰ inversa dicis et capillos superducis et dicis: 'uvae regina Orci filia, adiuro te per inferos et per superos, ut tuo loco tu redeas.' Item ....

II c. 12 = p. 220. Ad linguam haec dicis: 'Quomodo sola patre et a matre exit et polum circat et loco suo revertitur, ³⁵ sic et, lingua, loco tuo revertaris' et duobus digitis pollicibusque ungues manum et lanam cum manna imponis. Lingulae praecan-

3. hunc nomen. — 5. dicit. — tergo rūdocis. — septem a t̄ VI. Ad incantamentum ipsum cf. Marc. XV 102. — 7. nulla suppl. Skutsch. — 10. quē curare. — ut falcis suis triple. — 13. travoratum bis. — 14. crebrum. — ispina. — 16. sinistram. — alteris. — 17. crebrum. — venatur. — 19. sano. — 20. dicitio. — 21. bonis. — regino. — 22. cavallo. — 24. hunc. — I. in Ialdabrae erasum, fortasse Ialdabaoth, gnosticorum deus? — hispungia. — 28. garseius, cf. supra p. 480 adn. 1. — petet; corr. Vollmer et Skutsch. — parent. — 29. resili uso; corr. Skutsch. — 35. exet. — 36. pollicibus quo; corr. Skutsch.

exeunt de suo loco, sic et tu quantum glutiaris, ama locum tuum tibi coagulare, cuius lac bibisti.

II c. 32 = p. 231, *in margine*. Coli doloris praecantatio. Coridali cor circa ventrem alligato lino aut licio et sanguine eius ventrem hominis perunge et dic 'fuge coli dolor, coridalus te fugat', 5 ipsum autem et manducet. Item ...

II c. 32 = p. 232, l. 1. Item. <Ad> coli dolorem medium lupi cor siccum tritum sive cinis factum, ex eo duobus digitis tollis et in mero die Iovis dabis, prius super calicem, cum iam pulverem miseris, facies signum Christi et sic dicis: 'torquetur sic deus Christus, 10 liberat eum.' hoc ter dicis. Item ....

Ib. l. 15. Item cum primo cucurbitam videris, idem ipse radicem de canna acuta, ne ferrum tangat, secas, totam radas et cum vino roseo mero ieiunus bibas, 'tante te' dicas, antequam bibas. Remedium ad coli dolorem. Item 15

II c. 32 = p. 236, l. 8. Item coli dolor et matricis dolor. Piperis grana tria, iuniperi unum teris, dabis in potione vini vel in aqua calida et dicis ter: 'Tres sorores ambulabant, unaolvebat, alia cernebat, tertia solvebat.' Ter hoc dicis, ter expues et da ut bibat, statim sanat. 20

II c. 33 = p. 236 *in margine inferiore*. (Ad coli dolorem.) Sic praecantabis: 'Mons mugit, nymphae sitiunt, terra furit.' Hoc ter dicis et expues singulis in oleo. Item ....

II c. 33 = p. 237, l. 4. Item ad torminosos hominum sive strophum in animalibus scribis, ubi volueris, et in umbilicum ligabis 25 'lolismus lolistus', alliga torminibus hominum sive pecorum.

II c. 38 = p. 239 *infra*. Item <ad> vesicae dolorem scribes in vesica porcina, mascula de masculo, femina de femina et ad umbilicum suspendes et eius nomen scribes cui facis: 'Abarabarbarica borboncabradubrabarasaba'. 30

II c. 42 = p. 245, l. 9. (Ad ramicem.) Ranae rubetae vivae pedes posteriores testiculo alligato pueroque immobile resupinato ramicem adversa rana saepius tundito dicisque: 'Quemadmodum ista arefiet, sic huius pueri rami exarefiant'; atque ita vel <in> arida arbore vel in fumario eam suspendito. 35

II c. 45 = p. 247, l. 13. Incontinentia urinae. In cubile canis urinam facere utile est inque eo verba dicere: 'Quomodo canis

1. qua tu. — 2. quagulare. — 3. colidor. — colidale cor. — 4. alligatum. — 5. *Incantamentum pendet ex Alexandro Tralliano II p. 377, cf. supra p. 480.* — 8. cinus. — 10. xpi. — torquitur sit. — xps. — 12. radix eam de canna. — 13. sicut. — 14. bibatis. — dicat. — bibat. — 17. piper. — ioniperi. — 18. *Ad tres sorores cf. supra p. 492, 496 sq.* — 20. istatim. — 25. in *Skutsch*, ut *cod.* — 28. masculo. — 29. iscribes. — faces. — 32. resticula alligatos puero quae. — immovile. — 33. ramice — tondito *corr. Skutsch et Vollmer.* — 34. //sta. — 37. in qua ea.

in cubili suo meiat, sic et ille meiare possit in cubili quo dormit.' *Cf. supra p. 487, Marc. XXVI 129.*

ib. = p. 249, l. 14. <Ad> syringium (!) curandum haec verba infrascripta dicis, ascendis in montem mundus purus ex omni re, ter
5 dicis sic extensa manu palmam habens: 'Sol invicte, adiuro te per dominum omnipotentem creatorem mundi, qui ortu tuo diem illuminas et qui occasu terminum das, ut quid-
quid hoc [ad] meum vulnuserit, sive syringium, sive fistula, sive rhagadium, ut cures me [sive] sanumque praestes
10 et iuro me in dies vitae meae bubula numquam manducaturum'; dum haec fecerit, ex alia parte in domum suam revertatur, ita tamen ut retro se non respiciat.

II c. 52 = p. 251, l. 7. Inguinibus nomina mulierum viduarum novem per singulos nodos licium <ligas> super talum
15 et dicis singulis nodis singula nomina; protinus tollit. *Cf. supra p. 475 sq.*

II c. 54 = p. 252, l. 29. Sciaticis. Ante ortum solis vadis ad mare per triduum et iurabis te aleum non manducare; remediabis.

II c. 57 = p. 254, l. 20 a Valentino Rose editum in *Hermac*
20 *vol. VIII p. 54, cf. supra p. 501.*

III c. 2 = p. 265, l. 26. Ad scabiem. Item vel tribus digitis cum comprehendas, haec ter dicis et disputo: 'furem ferum furca premet cum dolore fero, fur surgit foras.' Haec gratis docere non oportebit.

25 III c. 16 = p. 268, l. 10 = *Rose l. c. cf. supra p. 500, sed non legitur in ferrum, ut Rose scribit, sed dicis haec, ut ferrum candens linguam restringat, ne noceat.*

III c. 18 = p. 270, l. 6. Caducis, si quis in publico cadit ac patitur, remedium. dicis ei in aure quando patitur: 'Mus albus et
30 peniculus canus in eo mox ab illo fugit;' haec verrinis et spurcis adicies, <si> spumam de ore demittat, alicui animali dabis, sed cavere debes, ne de eodem animali quisquam gustet.

Deinde sequitur remedium ad Daemones effugandos, quod Rose l. c. edidit, cf. supra p. 501 sq.

35 III c. 21 = p. 272, l. 1. Tertianis. Vadis in agrum et invenis nepitam, tenes eam duabus manibus et torques eam quantum potest iam tossi (?), super eam ponis lapidem grandem qui eam premat et dicis: 'Nepita si remediaveris, dabo tibi congium aquae.'

III c. 22 = ib. l. 4. Ad quartanas. Quartanariis febribus un-

---

5. palma. — 6. ortus tui die, *corr. Iahnke.* — 7. hoc casui, *em. Fr. Vollmer.* — 8. meu ulnus. — 14. talem. — 18. *Ad sententiam cf. Plin. XIX 101 et Iuv. XV 9.* — 22. co compenso, *corr. Vollmer.* — firem furcam. — 23. p̄m et. — dum doloreque rufur, *corr. Iahnke.* — 28. cadunt adpatitur, *corr. Skutsch et Vollmer.* — 30. penicula canis inã. — 31. ispumam. — demittant. — 32. capere. — animal. — 36. torcis. — 38. *Ad sententiam cf. Marc. XXI 2, supra p. 482 n. 66 'praeparabo tibi vinum'.*

guentum; eum curabis oleo, in quo ranae rub(et)ae trivio decoctae sunt, omne corpus aegri perungues. Quartanariis remedium: ranae possi misterium (?) ///adiecto, quae verbis praecantatur ut supra 'cotidianam tertianam rogo liberes' et sinistro brachio ligas; etiam veterem quartanam effugat.

5

III c. 22 = p. 272, l. 12. *vide Rose l. c. p. 55.*

ib. l. 18. Item (quartanariis) ea die qua laboraturus est patiens, venis ad locum et nascenti sole cum ipse micas turis accipias, dices 'eia me domne' et mittis unam et ipsum dum nimium misisse ponis, numerabis a te unum duo, tu es domine.

10

ib. l. 23. Item ungulas de manibus et pedibus quartanam habentis ante solis ortum, dum resecantur, dicito cotidianae tertianae quartanae remedium sumere, tunc eas in cera coniectas alienae ieiunae infigito; remediasti. Item de quadrivio collecti lapilli tres, subiectos in cacabo abscondito et dicis: 'Quomodo hos sol 15 videre non potest, sic et illos quartanae non videant.'

III c. 32 = p. 275, l. 14. Item. Scribis in charta vel in diptycho et nescienti sub caput eius ponis, hoc graecis litteris scribis. *Sed incantamentum deest.*

III c. 51 = p. 276, l. 14. <Ne> ebrius fiat. Item herbae anemonis 20 radix tusa sublata, coniecto in locum eius quolibet nomismate, dictis verbis dum tollitur: 'tollo te anemone, ut sis remedium ebrietati' portata in coccineo panno mire facere dicitur.

III c. 54 = p. 277, l. 1. Ad lassitudinem herbam artemisiam in sinistra manu teneto et dicis: 'Remedio lassitudinem <in-> 25 constantiamque.' In manu portata mire facit.

III c. 68 = p. 278, l. 20. Item (ad canis morsum). Accipies spongiam et delavas morsum ipsum et incantas de ipsa spongia et lavas de frigida aqua et dicis: 'Frigidus canis et frigidus morsus illius' et spongiam cum aqua super vulnera ligas. hoc 30 statim ut morsus est una aqua de aliqua re contingitur.

ib. l. 27. Item (ad canis morsum) praecantatio. priusquam tangas, dicis: 'canis mordet et stupet, non dolet', ter dicito et ter expuito et ter terram mingito.

Deinde a p. 354—413 sequitur in codice tractatus, cui 'Dyna- 35 midia artis medicinae' titulus est et nonnulla incantamenta inserta sunt.

p. 378, l. 20 = c. 83. Ad nesciam res probata. Item aliter: colligis agrimoniae manipulos tres, artemisiae manipulos tres, piperis grana XX et ipsa deorsum ab oratione dominica folia colligis,

---

1. oleum. — decocta. — 3. cum supra. — 4. liberis. — 5. veteram. — 7. paciens. — 8. nascentis ole. — ipso micaturus aspicias dicens, *corr. Vollmer.* — 12. habentes. — resescantur. — 13. eos. — coniectus. — 14. infigit. — 15. cabo abscondito. — hoc. — 18. diptico. — 21. radicem. — coniecta. — 22. anemonis. — 24. herba artemissia. — 25. mano. — 28. ispungiam. — delabis — isfungia. — 30. isfungia. — 31. istatim. — unae. — 34. terra. — 37. nescia rem. — 38. agrimonia. — artemisia.

totum in mortario teris, cum vino facis exinde staupos tres et mel ibidem mittis et qui iniurias habet de nescia, ipsam potionem bibat die Iovis luna decurrente et ipsa luna ... die alio Iovis non habeat; et hoc maturius ante solis ortum bibat et illo secundo staupo die Veneris
5 similiter sic faciat.

p. 383, l. 21 = c. 158. Item ad ficos. Herba losera (?) quam dicunt mentastrum i. e. menta alba, colligis die Iovis luna decurrente fasciculum cum oratione dominica; piperis grana XXX, mastichae grana XXX in vino distemperas et per tres dies bibat; remedium est.

10 p. 392, l. 25 = c. 222. De verbena dicitur. hoc est herba sanguinaria. ipsam colligis in mense Maio die Iovis luna decurrente ante solem levantem cum oratione dominica et nullum ferrum super te non habeas nisi paxillum roboreum et in nullam domum non introibis, antequam illa in ecclesia ponantur et duodecim missae
15 dictae sunt, et dabis bibere, ubi volueris, et omnia sanantur. Hoc Diocletianus probavit.

p. 400, l. 23 = c. 265. Mandragora mirra. super ipsa cantas CCCLXV missas et XII dies antea et postea nullam carnem manducet nec vinum bibat, unam partem <da> manducare et aliam ad
20 collum ligare alias tres se subfirmare; si ligas hanc super se, nullus suus adversarius ei nocere non potest.

p. 407, l. 19 = c. 318. Contra frigolas (!). Tolle decrescenti luna novecimas(?) cum oratione dominica ante solis ortum et unacima de savina similiter cum nova oratione dominica et distemperas
25 cum sale et vino et das ei bibere ieiuno antequam tremolet plenum staupum.

p. 409, l. 28 = c. 326. Ad alvum conciandum. Herbae vettonicae cum oratione dominica uncias duas ex melle accipiat per dies novem.

30 p. 410, l. 1 = c. 326. Ad frigora cotidiana, tertiana. Herbam rutam cum oratione dominica ante solis ortum levantem colligas et quando colligis illam rutam, dicis 'sed libera nos a malo' et accipis de illa tela aranea quae ad quattuor cornua ecclesiae sunt et mittis oleum in cisindellum et comples illum ex aqua, tantum
35 de oleo mittis, quantum diebus tribus ardeat in ecclesia et lavat de illa aqua, qui (?) hic arsit, quattuor cornua altaris, qui (!) in ipsa basilica stet, ieiunet tantis diebus quantum correptus est ab ipsa

---

2. ipsa potione. — 3. lunatio alio. — 6. que. — 10. birbina. — 11. ipsa. — mađ die. — nulla decurrente. — 12. sole levante. — 13. paxillo roboreo. — nullum. — 14. introire. — ut XII missas dicta. — 16. diocletianus. — 18. ante. — 19. vino. — una partem. — alia. — 20. collo. — illas. — 22. decrescentione, *coni. Skutsch et Vollmer*. — 25. pleno staupo. — 27. herba vettonica. — 30. tertianas. — herba ruta. — 31. levante colligat. — 32. illa ruta. — 33. cornis. — 34. cesindilum. — 35. lavit. — 37. estet. — tangis.

febri. hoc ter per vices faciat, maximum remedium est adprobatum per multos servos dei.

p. 412, l. 1 = c. 370. Ad excitandam libidinem piperis grana decem, euphorbiae grana decem conteris et cum oleo et vino veteri ad spissitudinem redigis ex quo veretrum inlinis, ut calescat. Item. 5 si quis autem perpetuum inermis ad cupidinis bella festinat, <a> magna Venere fisicorum ei reddenda est virilitas. Herba dicitur quae <est> in rivulis perennibus ita ut defluenti [-um] unda mergatur et modo sublevet et erigat caput. Hanc luna crescente digito pollice et medicinali colligis et contritam accipies ieiunus in potu. Item palum 10 de vinea evellat et in eadem caverna ex qua illum evulserit, mingat eumque inversum ibidem reponat et quod deorsum fuerat, mergatur in terra cum his verbis quae dicis septies et totiens expuis: 'quem-admodum hic palus erectus est, sic et natura mea erigatur et fortis sit.'

15

p. 412 *infra idem remedium exstat, quod p. 378 l. 20 c. 83 supra p. 561.*

p. 413, l. 21 = c. 375. Ad omnia maleficia intra hominem expellenda . . . . Colligis herbam basiliscam cum symbolo et oratione dominica, sic tollis de herba ipsa [de] radices uncturam 20 unam teris diligenter et cum novella cervisia [et] dabis bibere ieiuno et si fastidium fecerit sal mastichae.

A p. 424 incipit liber medicinalis alius, qui haec habet:

p. 432, l. 23. Ad poda <-gram> poma de agro dato, quae vermes habent, cum oratione dominica colligere facias et in cortinula de 25 nuce mittere facias et folia de artemisia et agrimonia . . . . .

p. 434, l. 25. Ad somnum mirificam rem scribe in manica cultelli a ferro incipiens bis: 'fres refres perfres serperis' quod nescienti ad caput ponis et de ima tincta fiat.

p. 437, l. 14. Item ad inguinum dolorem. parte qua dolet furculam 30 antilimum (?) ligabis tribus nodis et dicis in uno nodo: 'deus Abraham', in alio nodo: 'deus Isaac', in tertio: 'deus Iacob', ter ligabis dolorem.

p. 441, l. 18: Ad morbum porcorum super panem dicas: 'In nomine patris et filii et spiritus sancti. oratione dominica', 35 contradicas: 'agius est, agius est, agius est, sanctus est ille porcus, qui de isto pane manducat nec de thalau nec de purpuriolo nec de nullo morbo morire (!) non debeat; in

1. febra. — p̄ ter vicibus. — 3. excitandum. — 4. euforbio. — 5. et quo. — 6. intermis, *em. Iahnke*. — 7. magnam Venerem. — ei ē. — virilitate. — herbam. — 8. ribulis. — 9. anc luna. — 11. mingant. — 19. expellendos. — herba basilisca cum symbolum. — 20. unctura una. — 21. cervisa. — 22. sic. — mastice. — 24. puma de agudanto qui, *corr. Vollmer*. — 25. crotiolo, *corr. idem*. — 28. ac ferro incipiebis. — 30. sanguinem dolore, *corr. Skutsch*. — dolit forculum. — 31. legabis tribro. — noto. — 32. interciū. — 33. tercabis, *coni. Skutsch*. — 34. sop. — 35. spū scō. — 36. cantre. — 37. pucius, *corr. Vollmer*.

nomine patris et filii et spiritus sancti'; tertia vice hoc dicas super panem et sic ieiuni porci manducent. item ad morbum omnium pecurum. * chavit rauto † ad qui bany † de p̄ corte ut maxime retor ✱.

5 ib. l. 28. Ad canis morsum scribis in charta virgine: 'oscaragi III ego ungue'. Ut cito pariat mulier: 'Sicut Adam clamavit ad Evam: advena, exi foras. Adam exspectat, age ergo III.'

p. 452, l. 11. (Contra fleumata.) Adiuvā me, deus salvator meus, in adiutorio tuo, adiuvā nos cantare et praecantare una cum sancto Zenone Abraham et sanctum Raphael et sanctum Uriel, chorum angelorum et sanctum Damianum purga manum suam, hic move vermes de ossa si a garo vermes, si vermes farcum cello (?), move de ossa si 15 vermerimo (?) move de ossa si vermes graneo (?), hic moveat de ossa in pulpam, de pulpa in pellem, de pelle in pilum, de pilo in terram, suscipe quia carnes portare non potest nec die nec in nocte. Tolle siligineam farinam et mel mitte in frixoria, fac corpus unum et mitte in pellem et pone in 20 malanno et pone de terra qui dicitur milo; si quadrupedia est pone in bucca et sic homo materba (?) sanefiet.

p. 491, l. 14. Ad oculorum dolorem scribe in charta virgine hos characteres et ad frontem ligabis 'obes orbirio'. Ad cordis pulsum scribis in charta pura lino rudi, ligabis genae '† ut lupus 25 ovem non tangat' luna quinta decima chelidoniam colligis et cum sale dabis ei.

---

1. scō spū. — 2. isterat morbo, *corr. Vollmer*. — 5. more sui. — 6. pariar. — addam. — 7. ateva. — atvena. — 12. Rafahel. — Oriel. — cor. — 13. mova. — 14. verme *semper*. — 15. movat. — 16. in pulpa. — in pelle. — in pilo; *cf. supra p. 558, 26 sq.* — 17. in terra. — 18. tolles eligine, *corr. Vollmer*. — melle mitte melle. — 19. frisuria. — 20. pane in. — 23. fronte. — 24. linguabis geno, *an genu?* — 25. celedonia.

Addenda et corrigenda.

p. 534. Ricardo Heim Franciscus Skutsch S.

Invito hercle me fecisti quod, quae olim ego de formulis magicis a Catone de agric. cap. 160 traditis festinanti calamo litteris ad te datis inserueram, sic ut tum erant obiter in latinum sermonem versa edidisti ne dum imprimuntur quidem copiam mihi corrigendi faciens. Sed quoniam factum fieri infectum non potest, saltem in calce libelli tui subicere placuit quibus sententiam meam et dilucidius et plenius exponam quam in pag. 534 videtur factum esse.

Atque quartam e formulis illis eandem plane esse atque tertiam si ab una alterave littera discesseris, iam Bergkius animadverterat (pag. 557) causamque eius rei attulit hanc: „ein gewissenhafter Abschreiber, dem eine zweite Handschrift zur Vergleichung vorlag, hat am Rande eine formell, aber nicht sachlich abweichende Ueberlieferung nachgetragen“. De prima et secunda formula sine dubio in eandem coniecturam vir clarissimus incidisset, nisi editione nescioqua usus esset, in qua ipse editor propter nimiam harum formularum inter se similitudinem alteram omiserat. Iam coniectura Bergkiana optime stabilitur verbis *in alio s. f.*, quae primae ac tertiae formulae in codicibus praemissa Bergkius coniectando et interpretando ita detorsit, ut de malleo si dis placet tonitruali intellegi possent, ego vero magica non esse contendo, sed iaiuna et philologa ut quae maxime. Nihil enim valent nisi *in alio s(ic) f(ertur)* et lectionem variam significant ad formulas magicas adscriptam. Quod ut nostro loco ita alibi in eis potissimum verbis factum esse, in quibus si unam modo peccavissent syllabam vel adeo litteram irrita fieri poterant vota magica (cf. Plinii locum a te in ima pagina 527 allatum), neminem mirum habebit. Cui rei ego papyrorum magicarum (cf. antea pag. 535 et quae Dieterich adnotavit ‘Abraxas’ pag. 9; adde et Reitzensteinium in ind. lect. Rostoch. 1892/3 pag. 20) testimonium advocaveram. Verum alibi quoque ubi praecepta dantur ad litteras exequenda similiter factum videmus. Sic apud Galenum vol. XII pag. 890 Kuehn. duplex versuum quorundam Damocratis medici lectio adfertur interposito ἐν ἄλλῳ εὖρον οὕτω (Damocratis fragmenta ed. Studemund pag. 17 v. 6 sqq.). Sic Pelagonii artis veterinariae textus eiusmodi additamentis identidem turbatus est; vide quae dixit Ihmius prolegom. pag. 2 sq. Afferuntur autem lec-

tiones variae praemissis locutionibus *in alio* 390; *in alio sic* 14, 207, 421; *in alio et sic* 204; *in alio inveni...* *quaterna dena esse, non quaterna sicut supra scriptum est* 118 et similibus.

Iam puto quivis concedet priore certe Catonis loco olim formulam secundam solam extitisse: *incipi cantare motas vaeta daries dardares* etc., tum vero ex collatione antigraphi ut ita dicam irrep- sisse primam: *in alio s(ic) f(ertur) moetas vaeta daries* eqs. Diffici- lius tertia et quarta formula extricantur. Quamquam id quoque sponte apparere puto eodem modo ad quartam (*et luxato. vel hoc modo, huat haut haut* eqs.) ex collatione antigraphi adscriptam esse tertiam (*in alio s(ic) f(ertur): vel luxato. vel hoc modo, huat hauat huat* eqs.), quo primam ad secundam. Sed lectionum *vel luxato* ~ *et luxato* utra genuina sit ego non certius exputo quam quorsum omnino haec duo verba pertineant.¹⁾

Illa autem *vel hoc modo huat haut haut* (pag. 107, 3 K.) e. q. s. usque ad finem capitis, utcumque ea quae praecedunt explicabis, inde ab initio eo quo nunc sunt loco fuisse non possunt: quivis enim semel monitus videt induci a tali exordio (*vel hoc modo*) formulam item ut superiorem luxationi sanandae aptam.²⁾ Conicio igitur primitus in Catoniani operis exemplari verba capitis 160 perscripta fuisse usque ad *tamen cotidie cantato* (pag. 107, 3 K.) omissis illis *in alio s. f. moetas...* *usque dum coeant* (pag. 106 lin. 7 et 8). Deinde pri- mum quidem aliunde ad verba *incipi cantare motas* eqs. adscriptum est sive in margine sive extremo capite³⁾ *vel hoc modo* (scilicet *in- cipe cantare*) *huat haut haut istasis* eqs. Denique utraque formula collata est cum antigrapho et quae inde fluxerunt addita nota *in alio s. f.* in textum irrepserunt.

Sic fere reformata et suppleta velim quae pag. 534 sq. dicta sunt. Tu vero, vir amicissime, vale et mihi favere perge.

1) Respuo enim coniecturam quam olim tecum communicaveram *luxare* fortasse idem esse in his verbis quod nobis „einrenken“. Si peri- clitari vellem, conicerem potius *luxato* quasi novom quoddam lemma esse ut paullo ante apud Catonem legitur (cap. 159) *intertrigini reme- dium* et similia saepe. Atque videtur haec coniectura aliquatenus com- mendari eis quae iam de extremo capite 160 dicturi sumus. Sed hario- lationibus abstinere praestat

2) Quod enim Bergkius collato Plinio (n. h. XVII 267) posteriorem formulam ad grandinem avertendam adhibitam esse dixit, prorsus eum fefellit opinio. Hoc tantum testatur Plinius, volgo ferri talem formulam, verum se verba eius operi suo serio inserere non audere, quamquam in Catonis opere similes ineptiae legantur.

3) Extremo capite addi potuisse collationem formularum magica- rum altero exemplo demonstrare posse mihi videor. Puto enim quae leguntur in papyro ab Albrechto Dieterich edita (Fleckeis. annal. sup- plem. XVI 793 sqq.) VIII 21: τὰ δὲ ὀπισθεν ὀνόματα τοῦ λίθου ἐπιτετυ- πωμένα ἐστὶν τὰδε· ιαω σαβαωθ αβρααζ pertinere ad ea quae leguntur in eodem capite VI 30: (ἐπίγραφον) ὀπισθεν τῆς γλυφῆς τοῦ λίθου τὸ αὐτὸ ὄνομα αβρααζ καὶ κατὰ τοῦ περιζώματος ἐπιγράψαι τὸ μέγα καὶ ἅγιον... ὄνομα ιαω σαβαωθ.

p. 529. Inscriptio tusca, quam ex Orelli sylloge (1384) attuli, falsa est, ut Skutsch me certiores fecit; cf. Corssen 'Etrusker' I p. 49.

p. 541 nr. 235. Laminae illius inscriptio non est lingua celtica composita, sed verba latina et graeca, ut Albrechtus Dieterich amicus comiter mecum communicavit, mixta sunt et sic legenda:

δις (?) κενταύριον ἀναλάβης, δις (?) κενταύριον καὶ (?) ἀναλάβης,
δις (?) κενταύριον καταλάβης [= καταλλάξῃς] vim caninam, vim
paternam, ast amast arset ut a<d> te Iustina quem
peperit Sarra.

Tabulam ad magiam amatoriam usurpatam esse apparet, κενταύριον enim est herba in ritibus magicis saepe adhibita; cf. Lucr. IV 122 sq., Lucan. IX 918, Plin. XXV 66. — BIS ter repetitum quid sit, clarum non est. — ἀναλάβης, quod fortasse etiam tertio loco pro καταλάβῃς legendum est, in formulis magicis invenitur, vide Pap. Par. ed. Wessely v. 1316 etc. — 'ast' = at haud rarum est in deprecationibus; cf. Ter. Andr. 666. *at tibi di dignum factis exitium duint*, et Spengel a. l. — 'amast' = amassit; cf. Plaut. Cas. V 4, 23, Pseud. 499. — 'arset' a verbo ardendi formatum est, ut dixem faxem etc., cf. Stolz 'Lat. Gram.'² § 112 et Luebbert 'Beitraege zur Tempus- und Moduslehre' I 102. — Ad sententiam 'arset ut ad me' conferenda sunt verba Pap. Par. v. 1808 ἵνα με φιλήῃ, ἵνα μου ἐρῶ m. a. — 'quem' = quam; ex hac forma laminam in Gallia aetate posteriore scriptam esse elucet; 'que' enim, Francogallorum relativum, e forma 'quem' ortum est; cf. Schuchardt 'Vocalismus des Vulgärlateins' I 199.

Aliud exemplum huius usus verba graeca et latina miscendi, qui non raro invenitur, nuper editum est in 'Collections du musée Alaoui. I ser. 5 livr.' 1890.

p. 542 nr. 238 et 239. Has inscriptiones Froehnerum et Schlumbergerum plane non intellexisse Dieterich mihi scripsit, haec enim amuleta a gnosticis qui vocantur Kainiticis ficta sunt; qui ὑπέραν coluerunt, cf. Irenaeus I 31, 1. *Hysteram autem fabricatorem caeli et terrae vocant* etc. Ad verba δράκων ἐκυρίζῃς . . cf. Dieterich 'Abraxas' p. 23.

p. 542 nr. 240. Friedericus Vollmer sic emendandum proposuit initium tabulae: θεοῦ τόδ' ἔρκος ἀλωὴν νόμιζε, βοήθει ἵλεως . . .

In hunc amuletorum numerum, quorum exempla multo augeri possunt, recipienda est inscriptio lapidis achatae: Κλῦθι μοι ὃ ἐν Λεοντωπόλει τὴν κατοικίαν κεκληρωμένος, ὃ ἐν τῷ ἁγίῳ κηκῷ ἐνιδρυμένος, ὃ ἀστράπτων καὶ βροντῶν καὶ γνόφου καὶ ἀνέμων κύριος, ὃ τὴν ἐνουράνιον τῆς αἰωνίου φύσεως κεκληρωμένος ἀνάγκην. — Κύ τ' ὃ ταχύεργος, ὃ ἐπήκοος θεός, ὃ μεγαλόδοξος λεοντόμορφος. Ὅνομα σοι . . .

cf. Froehner 'Mélanges d'épigraphie et d'archéologie' Paris 1873. p. 1 nr. I. cf. ib. p. 6 nr. II et p. 52 nr. XVI.

p. 557 I c. 18. Incantamentum sic restituendum esse Skutschio videtur: praecantatio; dicis: 'caelus patet, sic et filio illius Gai Sei os patet, stellae patent et tu ossus cervicalis resili sursum.'

p. 558 II c. 23 in margine inferiore. Skutsch verba incantationis sic recte transposuit: Ad renium dolorem vel cetera alia praecantatio; dicis haec: 'adiuro vos, quattuor parietes, renes mihi dolent'; nec aliquando renem manduces. Cf. antea p. 558 *si renem manducavero, offendo* et p. 560 *iuro me in dies vitae meae bubula numquam manducaturum*.

Index locorum ubi incantamenta exstant.

(Prior numerus significat paginam, alter minor sylloges numerum.)

Acro ad Hor. art. poet. 417	512 148
Aetius Amidenus (ed. Venet. 1534) II 19.	506 131, 548
VIII 31.	471 5
ib. 50.	524 174
(ed. Cornar. p. 832) XV 14.	523 166
Alexander Trallianus ed. Puschmann I p. 407	535 203
II p. 319	543 245
ib. p. 377	480 57, 550
581	516 152
583	535 204
585	487 88, 523 167
Apuleius Metam. I 13	482 67
Ps.-Apuleius de virt. herbar. (ed. Ackermann) XIX 4.	474 31
XXIV 1.	475 32
XCI 2.	ib. 33
Cassius Felix (ed. Rose). c. 69 p. 168	542 242
Cato de agri cult. (ed. Keil) c. 160.	533 201, 564
Codices:	
Bernensis A 92 fol. 1 ^a (Hagen. Catal. p. 129)	498 111, 546
250 fol. 21 ^b (p. 286)	540 230
334 fol. 352 ^a (p. 332)	ib. 231
538 fol. 36 ^b (p. 449)	ib. 232
Cavensis 183 (Pitra Anal. sacr. II p. 641)	538 226
Lipsiensis 175 (ed. Bursian fragm. med. Graec.)	537 217
Palatinus 224 (Pitra Anal. sacr. V p. 293)	506 130, 539 227, 228
ib. p. 298	539 229
Parisinus 2286 p. 61, 2 ed. Boissonade ('Notices et extraits' XI p. 240)	537 216
Sangallensis 951 (ed. Rose Herm. VIII p. 54)	
lib. II c. 57 p. 254	501 118
lib. III c. 16 p. 268	ib. 119
lib. III c. 18 p. 270	502 120
ib. p. 272	502 121, 520 160
Sinaiticus tab. XX 7 ed. Tischendorf	478 48
Vindobonensis 93 (ed. J. Haupt) fol. 5 ^v	503 124
fol. 35 ^v	488 91, 547
fol. 108 ^v	503 125
fol. 111 ^v	ib. 126
fol. 113 ^v	ib. 127
Vossianus L. Q. 9 ed. Piechotta Anecd. lat. § 57	497 108
§ 77	537 218
§ 170	493 101
§ 172	537 219

Vossianus I. Q. 9 ed. Piechotta Anecd. lat.			
	§ 180		538 220
	§ 185		502 122
	§ 189	473 16, 502 123,	538 221
	§ 198		538 222
	§ 199		ib. 223
	§ 200		ib. 224
	§ 201	472 15,	538 225
Diogenian. prov. IV 14			508 137
IV 78			508 137
Dioscorides περί εὐπορίστων I 155			471 4
Eustathius p. 855, 25 ad Il. Λ 438			514 150
p. 881, 42 ad Il. Λ 733			513 149
p. 1963, 35 ad Od. ω 340			514 150
Festus ed. Müller p. 18			529
p. 123			488 92
p. 314			500 116
Ps.-Galen. περί εὐπορίστων lib. II c. 27, 3 (XIV p. 489 K.)			535 202
lib. III (XIV p. 546 K.)			535 202
Gargil. Martial. de cura boum ed. Schuch. § 19		477 42,	493 101
Geoponica ed. Niclas.			
II 19, 1	537 215	XIII 5, 4	477 46
II 42, 5	523 171	XIII 8, 4	524 173
VII 14	520 161	XIII 9, 6	484 74
VII 31, 2	516 153	XIV 4	524 173
IX 1, 5	488 89	XV 1, 25	484 74
X 87, 6	516 154	XX 88	524 172
X 87, 8	520 162		
Harpocraton (Pitra Anal. sacr. V p. 293)	506 130,	539 227—229,	548
Hippiatrica ed. Miller ('Notices et extraits' XXI 2)			
p. 15 c. 17	500 115, 536 205, 550	p. 37 c. 201	472 13
ib. c. 19	477 43	ib. c. 202	542 241
ib. c. 20	536 206	ib. c. 203	484 75
ib. c. 21	ib. 207	p. 69 c. 440	536 213
ib. c. 22	481 65	p. 90 c. 603	472 12
p. 16 c. 23	536 208	p. 100 c. 692	499 113, 548
ib. c. 24	ib. 209	p. 123 c. 979	477 45
ib. c. 25	ib. 210	ib. c. 980	507 135, 548
ib. c. 26	ib. 211	p. 128 c. 1026	537 214
p. 22 c. 62	488 90, 523 170, 536 212	p. 138 c. 1093	477 44
p. 33 c. 156	496 106	p. 148 c. 1214	543 244
Horat. art. poet. 417			512 148
Iamblich. de vita Pythagor. XXV § 113 N.			517 155
Inscriptiones:			
'Annali di corr. archeol.' XVIII p. 214 (Henzen)			541 236
'Archaeol.-epigr. Mittheil.' II p. 49			480 58
Buecheler Anthol. epigr. I n. IX			509 140
C. I. G. III 6308			509 141
IV 9065			521 163
C. I. L. III 5561. IV 1454. X 8023, 7			510 143
Ephem. epigraph. VIII 238			541 234
Espérandieu 'Épigraphie de Poitou' p. 335			541 235
Friederich-Wolters 'Berlins antike Kunstwerke' II p. 291			541 237
Froehner 'Kritische Analekten' (Philol. suppl. V p. 42)			542 240
ib. p. 45			542 238
Inscript. graec. Sic. Italiae ed. Kaibel 2413, 12			506 132

Inscript. graec. Sic. Italiae ed. Kaibel 2413, 14	507 134
ib. 15	ib. 133
ib. 18	521 163
2580, 2	517 157
Kaibel Epigramm. graeca 1137	509 141
1138	ib. 139
1140	521 163
Muralt 'Chronographie byzantine' p. 749	542 239
Orelli-Henzen III 7287	510 143
'Revue archéol.' 1883 p. 306 (Leblant)	481 59
ib. III (1846) p. 510 (Lenormant)	ib. 60
'Revue des études grecques V 1892 p. 73 (Schlumberger) 481 61—63	
Rumpf in Fleckeiseni Ann. vol. 93. 1866 p. 716	517 157
Stephani 'Apollon Boedromios' tab. IV	481 59
'Wiener Studien' VIII 116 (Wessely)	517 156
Iulian. or. VI p. 200 ^b	510 142
Iustin. Martyr. dial. c. Tryph. p. 182 M.	525 176
Laert. Diogen. VI 39	509 138
VI 50	ib. 139
Lucian. Alexand. 36	519 159
Charon. 7	496 104, 516
dial. meretr. IV 5	473 17, 510 144
Marcell. de medicam. ed. Helmreich	
I 54	474 29
VIII 27	475 35
29	ib. 36
30	ib. 37
52	471 6
56	530 178
57	ib. 179
58	496 105, 516
59	531 180
62	472 7
64	531 181
170	ib. 182
172	489 94
190	531 183
191	478 50, 493 101, 545, 549
192	531 184
193	480 58, 486 80, 531 185
199	486 81, 492 100, 545, 547
X 33	472 8
34	491 97
35	479 54, 498 110
55	531 186
56	ib. 187
69	532 188
70	ib. 189
XI 25	486 82
XII 24	532 190
46	492 99, 547
XIV 24	532 191
26	486 80
65	472 9
67	481 64, 494 102
68	472 10, 487 83
XV 11	476 40, 545
XV 89	501 117
101	478 51, 487 88, 545
102	490 96
103	474 30
105, 106	532 192
108	490 95, 516 151
XVIII 30	479 52, 549
XX 66	483 73
78	487 84, 545
XXI 2	482 66, 546
3	492 100, 496 107, 523 166
	545
8	532 193
XXII 9, 10	472 11, 532 194
41	483 71
XXIII 47	474 26
68	475 37, 487 85
70	474 26
XXV 13	498 109, 525 175, 546,
	549
XXVI 43	532 195
129	487 86
XXVIII 16	492 100, 545
72, 73	533 196
74	496 107, 546
XXIX 23	479 53
26	533 197
35	483 72, 547
45	533 198
XXXI 33	477 41
XXXII 18—21	475 38
25	533 199
XXXVI 19	500 114, 546
70	477 42, 489 93, 546, 549

Nicolaus Myrepsus (Fabricius bibl. Graec. XIII) I 405	521 165, 525 177
XIV 8.	521 164
XXI 1.	540 233
Ovid. Fast. III 255	485 77
V 433	512 147
VI 141	511 140
Origenes c. Cels. IV 34	523 168
Papyrus Paris. magna ed. Wessely fol. 7 ^v v. 467, 469, 471, 474; fol. 10 ^v v. 821, 824, 830, 831, 832; fol. 24 ^v v. 2145 sq. . . .	517 158
Pelagon. ed. Cionius c. VII p. 39	492 100
c. VII p. 40	472 12
XIX p. 75	498 112, 544
XX p. 76	499 113
app. p. 109	472 14
Phrynich. com. frgm. VIII (Meineke FCG. II p. 590)	513 148
✓ S. Placitus Papyriensis (ed. Ackermann) XVII 12	485 78
XVII 19	475 34
Plin. Nat. hist.	
XX 151	473 18 XXVII 100 . . . . . 482 68
XXI 143	471 1 131 . . . . . 478 49, 486, 549
166	473 19 140 . . . . . 473 24
176	ib. 20 XXVIII 24 . . . . . 543 243
XXII 38	471 2 42 . . . . . 485 76
50	473 21 48 . . . . . 475 38
61	486 79 86 . . . . . 473 25
XXIII 103	473 22 155 . . . . . 484 74
XXIV 176	497 108 215 . . . . . 487 86
181	474 28 XXX 51 . . . . . 474 26
XXVI 92	508 136 101 . . . . . 474 28
116	473 23
✓ Ps.-Plin. ed. Rose	
II 13 p. 56	474 26 III 15 p. 89 . . . . . 479 56, 483 63
18 p. 62	487 86 523 169, 548
21 p. 64	475 38 16 p. 90 . . . . . 471 3
Pollux IX 123	513 149
127	514 150
✓ Porphyrio ad Hor. art. poet. 417	512 148
Schol. ad Arist. Aves 1297.	512 148
Seren. Sammon. v. 651 sq.	487 87
935 sq.	491 98
Suidas s. v. ἀλέκτωρ πίνει	494 103
s. v. ἐξέχειν τὸν ἥλιον	513 149
s. v. μύζος	494 103
Theocrit. II 21	511 145
62	511 145
Theodor. Priscian. (ed. Aldina 1547) IV p. 312 ^v	472 8
p. 312 ^v	476 39
p. 313 ^r	475 38
p. 314 ^v	479 54
Theophanus Nonnus de curat. morborum ed. Bernard II p. 307	
c. 266	478 47
Varro rer. rust. (ed. Keil.) I 2, 27	479 55, 547
de l. l. VI 21.	488 92, 546
Vergil. ecl. VIII 68	511 145
79	485, 545
Zenob. prov. III 12	508 137

Hom. Iliad. B 95	516 152	Hom. Od. δ 221	517 155
Γ 277.	496 105, 516	λ 109	496 105, 516
Ε 127.	496 104, 516	634	516 151
291.	517 157	μ 323	496 105, 516
385.	517 158	Psaln. I 3	520 162
387.	516 154	XXVII 1, 2	521 164
Θ 170.	516 153	XXXIV 9	520 161
424.	517 158	LI 3	522 165
K 193		Ioan. XIX 26	521 163
521		Luc. XXIII 46	521 163
564	517 158	Matth. IX 18—22	522 165
572		Verg. Aen. IV 129	502 121
M 442	517 156	XI 1	520 160

Index nominum et rerum memorabilium.

(n. significat adnotationem.)

- Abracadabra 491 98.
 Abraham 488 90, 522, 523 166, 551
   n. 2, 552, 563.
 Abraxas 481 60, 537 218, 542 240, 543.
 Adam 524 173, 551 n. 2, 563.
 Adonai 522 sq., 552.
 Adonel 538 223.
 Aesculapius 503 124—126.
 Alexand. Abunotichensis 519.
 alphabetaria 543.
 amuleta 506 sq., 521 163, 541 234.
 angelorum nomina 481 62, 63, 537
   215, 538 223, 224, 558.
 Anubis 506 132.
 Apollo 497 108, 508 136.
 aranea 487 83.
 Artemis 541 236.
 Athena 488 89.
 aurora 502 121, 520 160.

 Blasius 525 174.

 caelum 500 114, 557.
 cancer 481 64.
 cancrini versus 530.
 canis 479 54, 487 86, 556, 559, 561.
 cantharus 482 68, 493 101.
 Cardea 511 146.
 Carna 511 146.
 cerea effigies 485, 511.
 Charon 496 104.
 Chiron 503 126.
 Christus 481 63, 498 109, 525 175, 559.
 Circe 496 106.
 circuli XII signa 535 204.
 clavi 510 144, 541 236.
 coridalus 480 57, 558.
 Crane 511 146.
 Crates 510 142.
 'credo in unum deum' 525 177, 563.
 daemones morborum 476, 479, 502
   120.

 Democritus 502 121.
 Druides 501 119.

 Elisabeth 550.
 Emmanuel 481 63.
 Empedocles 517 155.
 Ephesiae litterae 508 137, 525 sq.
 Epona 502 123.
 Eva 563.
 evocationes morborum 476 sq.

 Felicitas 510 143.
 ferae 475 38, 482 65, 500 115, 555.
 formica 494 102, 500 115.
 fumus 487 85.

 Gaius' Seius 475 34, 480 n. 1, 492 100,
   557, 558.
 Galenus de incantamentis 515.
 gallus 494 103.
 gallina 557.
 glandula 490 96.
 gnostici 515, 526, 542.
 gnosticorum diagramma 480 n. 3.
 Gorgo 480 sq., 490 94, 95, 516 151.

 Hecate 481, 501 117.
 Hercules 481, 484 n. 1, 485, 509 139,
   140, 557.

hexametri 547.
 hirundo 475 37, 492 99.
 historiologiae 495 sq.
 Homeri versus 496, 514 sq.
 hospites 483 69.

 Iacob 482 66, 523 166, 537 218, 563.
 Iao 481 59, 523 167, 537 214, 542 240.
 Iesus Christus 521 163, 524 174, 525 177, 537 214, 554.
 incantamenta apud Aeschylum 466.
 — apud Homerum 466, 495 sq.
 — a Pythagoreis adhibita 465, 515.
 inscriptiones domesticae 509 sq.
 Ionas 525 174.
 Isaac 522, 523 166, 563.
 Isis 507 133.
 Iudaeorum superstitio 520 sq.
 Iuno 557.
 Iuppiter 501 118, 516 153, 557, 558.

 Kyrani Kyranides 484, 539 227, 228.

 lacerta 483 71.
 laurus 508 137.
 Lazarus 524 174, 550.
 Lemurii 512 147.
 lepus 479 54, 483 72.
 Lot 523 167.
 Lucifer 557.
 Lucina 485 77.
 ludi 512 sq.
 Luna 513, 556, 558.
 lupus 482 68, 487 84, 507 135, 556, 558, 564.

 maleficae 500 116.
 matris nomen v. quem peperit illa.
 Medea 496 106.
 Mercurius 496 104, 518.
 metrica forma incantamentorum 544 sq.
 minae 479 sq.
 Minerva 497 108.
 mulae partus 488 91, 493 101, 554.
 mus albus 560.

 Naasseni 515.
 naenia 511 146.
 Neptunus 557.
 Nero 532 194.
 Nilus 488 90.
 noctuae 500 116.
 nodus 475 38, 484 n. 1, 486 79.
 nomen morborum etc. 471 sq.
 nomen patris et filii et spiritus sancti 525 177, 537 214, 551 sq.

nuda virgo 508 136.
 numeri 490, 503 124, 542, 560.
 nymphae 559.

 obscenae res 507, 510.
 Oceanus 502 121, 520 160.
 'oratio dominica' 552 sq., 561 sq.
 Orcus 488 91, 490 95, 499 112, 516 151, 554, 557.

 Parcae 497.
 paries 479 52, 558.
 'pater noster' 525 177, 552 sq.
 Perseus 480, 481 59.
 Phoebus 519 159.
 planetarum nomina obscura 535 204.
 — signa septem 478 47.
 Plato 502 121.
 Poseidon 481 65.
 preces 468, 475, 485 76, 486 79, 503, 538, 553.
 precatio Chrysaë 518.
 — omnium herbarum 505 129.
 — Terrae Matris 504 128.
 Proserpina 488 91, 490 95, 516 151, 554.
 psalmi 520 sq.
 Pythagoras 502 121.
 Pythagorici 465, 515, 542.

 'quem peperit illa' 474 n. 1, 477 42, 45, 483 73, 541 235.

 Raphael 537 215, 563.
 rana 537 216.
 religio 469, 477 40.
 rimi 544 sq.

 Sabaoth 482 66, 522, 523 166, 167, 537 218.
 sacrae scripturae loci 520, 528, 555.
 sacra nomina 522, 527.
 sal 478 51, 487 88, 556.
 saliva 489 93.
 saturnii 547.
 scabies 512 148.
 scorpio 484 74, 542 242, 543 243.
 scrofae tres 492 100.
 Siculi 501 119.
 similia similibus 484 sq.
 Socrates 502 121.
 Sol 496 105, 499 113, 513 149, 516, 557, 559, 561.
 Solomon 480 56, 481 61, 62, 520, 523 169, 541 236, 542 237.

spongia 482 67.
stupidus 492 100, 498 110, 111.

Tantalus 502 122.
teleteni 502 120.
terra 479 55, 498 109, 500 114, 502 122,
504 128.

Uriel 481 63, 563.
uva 485, 486 80, 487 83, 494 102, 557.

venenum 489 93.
verborum vis magica 465 sq.
Vergilii versus 519 sq.

Vergilianae sortes 518.
vermes 556.
Veronica 525 177.
Vertigontes 501 118.
vestigium 510 144.
viduae 475 38, 560.
vinum 482 66, 488 92.
vipera 486 81, 493, 558.
virgines tres 492 100, 496 107.
vocales septem 540 233.
vota 475 35.
vultur 552.

Zeus 516 153.
Zacharias 525 177.

